

บทที่ 6 การค้าขาย

6.1 การค้าขายภายในประเทศ

ลาลูแบร์ได้บันทึกไว้ว่า อาชีพทั่ว ๆ ไปในประเทศสยาม สำหรับราษฎรสามัญนั้นคือการหากปลาและขายสินค้า สำหรับบุคคลทุกคนที่มีทุนทรัพย์พลจะดำเนินการได้¹ แสดงว่าสามัญชนมักจะประกอบอาชีพหาปลาและค้าขาย ซึ่งคงจะเป็นการค้าขายภายใน เพราะการค้าขายภายในนั้นเป็นสิ่งที่เล็กน้อยเหลือเกิน ไม่ทำให้ใครสร้างสมบัติได้มากมาย ที่ถือว่าเป็นอาชีพสามัญก็เพราะมีหลักฐานยืนยันว่า เด็กที่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนจากพระสงฆ์จะให้ “รู้จักอ่านเขียน และนับจำนวนเป็นสำคัญ ด้วยว่าไม่มีสิ่งไรจะจำเป็นแก่พ่อค้าและชาวสยามทั้งปวง ยิ่งไปกว่าการทำค้าขาย...”²

ผู้ที่ทำการค้า คือ บรรดาสตรี ทั้งนี้ต้องพิจารณาจากสภาพสังคมที่ชายต้องถูกเกณฑ์ไปทำงานหลวงเป็นระยะเวลา 6 เดือน เป็นภาระของภริยามารดาและธิดาเป็นผู้หาอาหารไปส่งให้ ดังนั้นพวกสตรีเหล่านี้จึงต้องประกอบอาชีพต่าง ๆ เพื่อเลี้ยงชีพ และถึงแม้ว่าเมื่อพ้นกำหนดเกณฑ์แล้วชายเหล่านั้นก็กลับมาถึงบ้าน ผู้ชายส่วนมากก็ไม่รู้จะทำงานอะไรให้เป็นล่ำเป็นสัน เพราะไม่ได้ฝึกงานอาชีพอย่างหนึ่งอย่างใดให้เชี่ยวชาญเป็นพิเศษสักอย่างเดียว ฉะนั้นชีวิตตามปรกติของชายไทยจึงดำเนินไปด้วยความเกียจคร้าน แทบจะไม่ได้ทำงานอะไรเลย เมื่อพ้นจากราชการงานหลวงมาแล้ว เทียวก็ไม่เที่ยว ล่าสัตว์ก็ไม่ไป ได้แต่นั่งเอนหลัง กิน เล่น สูบยา สูบ แล้วก็นอนไปวัน ๆ หนึ่งเท่านั้น ภรรยาจะปลุกให้เขาตื่นประมาณ 7 นาฬิกา เอาข้าวปลาอาหารมาให้บริโภค เสร็จแล้วก็ลงนอนต่อไปใหม่ พอเที่ยงวันก็ลุกขึ้นมาอีก และมีเย็นอีกคำรบหนึ่ง ระหว่างเวลาอาหารมื้อกลางวันกับมือเย็นนี้ เขาก็เอนหลังลงพักผ่อนเสียพักหนึ่ง เวลาที่เหลืออยู่นอกนั้นก็หมดไปด้วยการพูดคุยและเล่นการพนัน หน้าที่ดูแลครอบครัวจึงเป็นภาระของสตรี ดังนั้นลาลูแบร์จึงได้บันทึกไว้ว่า “พวกภรรยานั้นไปไถนา ไปขายของหรือซื้อของที่ในเมือง”³

หลักฐานของแซรวาสินียันถึงการที่สามัญชนทำการค้ากันมากได้กล่าวไว้ว่า

(ในเมืองหลวง) ราษฎรส่วนใหญ่ทำการค้าขาย
บางครอบครัวค้าขายทางน้ำ พร้อมด้วยภรรยา
และบุตรลงในเรือลำใหญ่ และแทบไม่มีวัน
ขึ้นบกเลย บางครอบครัวอยู่ในเมือง ทำการค้า
ปลีกจากสินค้าที่ไปรับซื้อมา เมื่อเรือสินค้าเข้า
เทียบท่าอยู่ในร้านค้าของคุณ ใครนัดทาง
ไหนก็ไปทำทางนั้น เนื่องจากทำมาหากินได้
คล่อง คนเคราะห์ร้ายเต็มทีเท่านั้นที่หารายได้
ไม่พอรายจ่าย ในประเทศที่ดินฟ้าอากาศเอื้อ
อำนวยถึงเท่านั้น จะมีก็แต่คนทุพพลภาพและ
คนโหดเท่านั้นที่ต้องขอทานเขากิน⁴

6.1.1 ศูนย์กลางการค้าขายภายใน

ศูนย์กลางการค้าขายภายในที่สำคัญที่สุด คือ กรุงศรีอยุธยาอันเป็นราชธานี และบริเวณ
หัวเมืองสำคัญ ๆ ได้แก่ พิษณุโลก ภูเก็ต สงขลา นครศรีธรรมราช ตะนาวศรี มะริด เพชรบุรี

สำหรับที่ราชธานีนี้ถือเป็นศูนย์กลางการค้าภายในที่สำคัญที่สุด เพราะมีปัจจัยเอื้อ
อำนวยหลายประการ ที่สำคัญคือ การคมนาคมสะดวก ดังจะเห็นได้จากทำเลของอยุธยาที่ว่า
พระนครศรีอยุธยาตั้งอยู่บนเกาะหนองโสนหรือบึงพระราม มีแม่น้ำล้อมรอบเกาะ เกาะนั้นมี
สันฐานคล้ายสำเภานาวา⁵

ที่ตัวเมืองมีน้ำล้อมรอบอยู่เป็นคูเมือง ได้แก่ ลำน้ำป่าสัก ลำน้ำลพบุรี ลำน้ำเจ้าพระยา
เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก บริเวณรอบนอกพระนครจะแจ้งไปด้วยน้ำ อยุธยาจึงกลายเป็น “ปากน้ำและประตู
บ้าน ของเมืองเหนือทั้งปวง” ด้วยเหตุนี้เองอยุธยาจึงกลายเป็นศูนย์กลางการค้าภายในที่สำคัญ
มาก จึงมีเรือจากหัวเมืองต่าง ๆ บรรทุกสินค้ามาขายเช่น มีเรือจากหัวเมืองเหนือมาค้าขาย
มากมายดังมีหลักฐานว่า “ทางเหนือก็มีเรือระแหงแขวงเมืองตากและเรือหางเหยี่ยวเมือง
เพชรบูรณ์นายมบรรทุกครั้ง กายาน เหล็กหางกุ้ง เหล็กกลมเลย เหล็กน้ำพี ได้ หวายชัน น้ำมัน
ยาง ยาสูบ เขาน้ำ หนองงา สรรพสินค้าตามเทศบ้านเทศเมืองมาจอดขายตามแถวปากคลอง
สวนพลู ตลอดมาจนหน้าวัดเจ้าพระนางเชิง”⁶ และอีกตอนหนึ่งว่า “เรือใหญ่ท้ายแกว่งชาวเมือง

พระพิศณุโลกฝ่ายเหนือ บันทุกน้ำอ้อย ยาสูบ ขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง สินค้าต่าง ๆ ฝ่ายเหนือส่งเรือลงมา
จอดขาย ตั้งแต่หน้าวัดกล้วยลงมาจนปากคลองเกะแก้ว ที่ได้ปากคลองเกะแก้วลงมาหน่อยหนึ่ง
นั้น เรือมอญใหญ่ปากกว้าง 6-7 ศอก พวกมอญบันทุกมะพร้าวห้าว แลไม้แสมทะเลแลเกลือ
ขาวมาจอดขาย”⁷

นอกจากเมืองเหนือและเมืองใกล้เคียงแล้ว ทางทิศอื่น ๆ ก็มีเรือมาค้าขายด้วย มีหลักฐาน
ดังนี้คือ “แถวหน้าวัดสมอวัดขนุนวัดขนานสามวัดนั้น ชาวเมืองอ่างทองและเมืองลพบุรี เมืองอินทร์
เมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองสรรค เมืองสุพรรณ เอาข้าวเปลือกบันทุกเรือใหญ่น้อยมาจอดขาย
ที่นั่น”⁸

ส่วนเส้นทางบกก็มีเกวียนมาจากหัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงเหนือ และเขมรมาค้าที่
อยุธยาที่มี ดังในหลักฐานที่ว่า

อนึ่งที่บ้านศาลาเกวียนนั้น มีศาลาใหญ่ห้าห้อง
สองหลัง สำหรับเกวียนเมืองนครราชสีมาแล
เมืองพระตะบองมาจอดที่ศาลานั้น ในระตูเดือน
สามเดือนสี่ ต่างแลเกวียนเมืองนครราชสีมา
บันทุกสินค้าต่าง ๆ คือ น้ำรัก ขี้ผึ้ง ปักนก
ผ้าตารางผ้าสายบัวสีคืบน้ำเกบทอง แลผ้าตาบัว
บอกตาเลดงา แลหนังเนื้อ เลานเนื้อ เนื้อแผ่น
ครั้ง ไหมกำยาน ดีบุก หนองงา ของป่าต่าง ๆ
เกวียนเมืองพระตะบอง พวกเขมรบันทุกถูกรั่ว
กระวาน ไหมกำยาน ครั้ง ดีบุก หนองงา
แลผ้าปูม แพรญวน ทองพราย พลอยแดง
แลสินค้าต่าง ๆ ตามอย่างเมืองเขมร พวกโคราช
แลพวกเขมร เอาสินค้ามาขายที่ศาลาเกวียน
ถ้ามามากศาลาไม่พออยู่ต้องปลุกกระท่อม
อยู่ตามแถบนั้น ศาลานั้นเป็นของเรียไร พวก
ลูกค้าเกวียน และลูกค้ารับร่วมกันทำขึ้น แล
ชรัอมแชรมต่อ ๆ มา ในระตูลูกค้าต่างแล

เกวียนมานั้น ชาวบ้านนั้นทำของกินต่าง ๆ
ออกนึ่งร้านขายเป็นตลาดคราวหนึ่ง⁹

สินค้าจากปักข์ไต้ก็มีหลักฐานดังนี้

บ้านน้ำวนบางกะจะ มีเรือปากไต้ปากกว้าง
สามวาสิบศอก พวกลูกค้าจีนและแขกจาม
ทอดสมอขายน้ำตาลขาย น้ำตาลกรวด สาเก
เม็ดใหญ่เล็ก กำมะถัน จันทน์แดงหวาย
ตะค้า กระแซงเตย แลสินค้าต่าง ๆ ข้างปากไต้¹⁰

6.1.2 ตลาดที่พระนครศรีอยุธยา

พระนครศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าที่ยิ่งใหญ่และกว้างขวางมาก เพราะมีตลาด
ขายสินค้ามากมายหลายประเภท ซึ่งสามารถจำแนกโดยอาศัยสถานที่ตั้งเป็นหลัก แบ่งเป็น
กลุ่มได้ดังนี้ คือ

1. ตลาดเรือที่แม่น้ำรอบกรุงศรีอยุธยา เป็นตลาดเอกสี่ตลาด
2. ตลาดบนบกนอกกำแพงเมือง มีทั้งหมดสามสิบตลาด
3. ตลาดในกำแพงนครกรุงศรีอยุธยา อีกประมาณ 68 ตลาด
4. ตลาดริมแม่น้ำทั้งสองฟากรอบกรุงศรีอยุธยาประมาณ 21 ตลาด

1. **ตลาดเรือที่แม่น้ำรอบกรุงศรีอยุธยา** เป็นตลาดเอกสี่ตลาดนั้น ได้แก่ ตลาดน้ำวน
บางกะจะ ตลาดปากคลองคูจาม ตลาดคลองคูไม้ร้อง และตลาดปากคลองวัดเดิม¹¹

2. **ตลาดบนบกนอกกำแพงเมือง** อยู่ในบริเวณขนอนทั้งสี่ทิศเข้ามาจนถึงริมแม่น้ำรอบ
กรุง ได้แก่ ตลาดวัดพระมหาธาตุหลังขนอนบางกลาง ตลาดลาวอยู่เหนือวัดโคกหาสวรรค์ ตลาดคลองน้ำ
ยา ตลาดป่าปลาอยู่ที่เชิงท่านบรือ ตลาดหน้าวัดแคลง และวัดตะพานเหลือง (หรือวัดตะพานเกลือ)
ตลาดวัดนางชี ตลาดบ้านบาทวัดพิไชย ตลาดวัดจันทร์หลังวัดกล้วย ตลาดหลังตีแก้วสันดา ตลาด
วัดสิงห์บ้านญี่ปุ่น ตลาดวัดทอง ตลาดวัดถ้ำาราบ ตลาดบ้านปูนวัดเขียน ตลาดบ้านจีนปากคลอง
ขุนลคอนไชย ตลาดกวนลวดช่องตลาดเรือจ้างวัดธาระมา ตลาดบ้านป้อมอยู่ตรงขนอนปากคู ตลาด
หัวแหลมคลองมหานาก ตลาดวัดขุนยวนศาลาปูน ตลาดวัดคูไม้ร้องหลังโรงเรือ ตลาดหน้าวัด
กะไทรลงวัดหน้าพระเมรุ ตลาดวัดค่ายวิ้วบ้านม่อ ตลาดป่าเหล็ก ตลาดวัดครุฑ ตลาดคลอง
ผ้าลายริมวัดป่าแดง ตลาดโรงกูปหน้าวัดกุฎีทอง ตลาดวัดโรงฆ้อง ตลาดวัดป่า บ้านคนที่ ตลาด
ป่าเหล็ก ถ้ำโฆลง ตลาดวัดพร้าว¹²

3. ตลาดในกำแพงเมือง¹³ ในกำแพงเมืองเป็นบริเวณที่มีการค้าคึกคักกว่าที่ใด ๆ จึงมีตลาดเป็นจำนวนมาก ขายของมากมายหลายประเภทดังนี้

ตลาดประตูดินหน้าพระราชวังหลวง ขายของสด เข้า-เย็น

ตลาดถ้ำขันธ์ ขายหมากพลู ตรีวยเมียงห่อสำหรับบวชนาค

ตลาดหน้าวังตรา มีร้านชำ หุงข้าวแกงขายข้าราชการและขายของสดเข้าเย็น

ตลาดป่าตะกั่ว* มีร้านชำขายลูกแหและเครื่องตะกั่ว ผ้ายและด้ายขาวด้ายแดง ขายของสด เข้าเย็นในย่านป่าตะกั่ว

(ตลาด) ย่านป่ามะพร้าว ขายมะพร้าวห้าว ปอกมะพร้าวอ่อน มะพร้าวเผา

(ตลาด) ย่านป่าผ้าเหลือง ขายผ้าไตรและจีวร

(ตลาด) ย่านป่าโทน ขายเรไรปีแก้ว หีบไม้ؤلโลกใส่ผ้า ช้างม้า ศาลพระภูมิ

(ตลาด) ย่านป่าขนม ขายขนมชะมด กงเกวียน ภิม ถั่ว สำปณี

(ตลาด) ย่านป่าตะเกียบ ขายตะลุ่ม พานกำมะลอ พานเลว ตะลุ่ม เขียนหมาก

(ตลาด) ย่านป่าถ่าน ขายสรรพผลไม้ ส้ม กล้วย และขายของสดเข้า เย็น

ตลาดหน้าพระมหาธาตุ ขายเสื้อตะนาว เสื้อแขก เครื่องอัฐบริขาร ผาบาตร เขิงบาตร ตราด ตาละปัด

(ตลาด) ย่านขันเงิน ขายขัน จอก ตลับเงิน เลว และ ถมยาดำ สายสอิ่ง กำไล ปิ่นปักจุก พริกเทศก จับปิ้ง

(ตลาด) ย่านป่าทอง ขายทองคำเปลว ทอง นาก เงิน มีตลาดขายของสดเข้า เย็น

(ตลาด) ย่านป่ายา ขายสรรพเครื่องเทศ เครื่องไทย ครอบสรรพคุณยาทุกสิ่ง

(ตลาด) เขิงตะพานชีกุนตะวันตก แขกขายกำไลมือ กำไลเท้า ปิ่นปักผม แหวนหัว-มะกล่ำ แหวนลูกแก้ว กระจดิ่งทองเขิงลั่นเครื่องทองเหลือง ตะกั่ว

(ตลาด) บ้านป่าขมฏู ขายผ้าขมฏู คาคตรา คคหนังสือ ผ้าขมฏูเลว ผ้าพิมพ์เลว

*ตำบลที่เรียกว่า “ป่า” ในกรุงศรีอยุธยาหมายถึง ตลาดทะเลสาบ ที่ประชุมคน กล่าวคือ ย่านใดมีสิ่งใด เป็นพื้นก็เรียกว่าป่าของสิ่งนั้น เช่น ป่าตะกั่ว เป็นตลาดขายลูกแหและเครื่องตะกั่ว ย่านป่ามะพร้าวเป็นตลาดที่ ขายมะพร้าว หรืออาจมีมะพร้าวอยู่ในบริเวณนั้นบ้าง ป่าผ้าเหลือง ก็คือย่านตลาดขายผ้าไตรจีวร ป่าทองก็ เป็นที่ที่มีสวนกล้วย มีใบตองขายในย่านนั้น เป็นต้น (จากประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63, หน้า 196)

(ตลาด) ย่านป่าใหม่ป่าเหล็ก ฟากถนนซีกหนึ่งชายใหม่ครุฑใหม่พัน โหมเบญจพรรณ ฟากถนนซีกหนึ่งชายมิด พรว้า ขวาน จอบ เสียม ตะปู ปลิง บิหล้า และมีตลาดขายของสดเข้า เย็นชื่อ ตลาด ตะพานหน้าคู อยู่ในย่านป่าเหล็กป่าใหม่ย่านเดียวกัน

(ตลาด) ย่านป่าฟูก ขายแต่ฟูกและหมอนเมาะ

(ตลาด) ย่านป่าทุ่งหมาก หรือบางที่เรียกว่า ป่าผ้าเขียว ขายเสื้อเขียว เสื้อขาว เสื้อจีบเอา เสื้อฉีกอก กรวมหัว กางเกงเขียว กางเกงขาว ล่วมสักหลาด ล่วมเลว ถูหมากสักหลาดปักทอง ประดับกระจก ถูหมากเลว ถูยาสูบประดับปักทองประดับกระจก ถูยาสูบ ผ้าลายต่าง ๆ สำหรับ ทังทาน ซองพลูสักหลาดปักทองประดับกระจก ซองพลูเลว สักหลาดเขียวแดง นอกจากนั้นในตลาดทุ่งป่าหมากแห่งนี้ยังมีการรับผ้าแขกจามวัดแก้วฟ้า วัดลอดช่องมาใส่ร้านขายอีกด้วย

ย่านตะแลงแกง หรือตลาดหน้าคู ขายของสดเช้า-เย็น

ย่านหน้าพระกาล มีร้านชำขายหัวไนโคลง ไนปั่นฝ้ายย่านบ้านช่างทำเงิน แล้วไปย่าน ป่าผ้าเหลือง ป่ามะพร้าว หน้าวัดป่ากาย แล้วไปย่านหน้าจวนคลังทำหีบฝ้ายขาย

ย่านป่าตองขายฝ้าย ขายรัก มีตลาดขายของสดเช้าเย็น หน้า พระคลังสินค้า

ย่านป่าดินสอริมวัดพระงาม ขายดินสอขาว ดินสอดำ

ย่านบ้านแหหรือตลาดจีน ขายแหและเปลปาน ด้ายตะกอกและลวด มีตลาดขายของควา ปลาสดเช้าเย็น

ย่านพราหมณ์ หน้าวัดช้างขายกระบุง ตะกร้า กะโล่ ครุเขือก เสื้อ ลวด มีสรรพเครื่องใช้ ครบ

ย่านซีกุนหรือตลาดเสาชิงช้าซีกุน ขายดอกไม้เพลิง สุราแช่ สุราเข้มข้น ที่ศาลามีตลาด ขายของสดเช้าเย็น

ย่านวัดกระซิวทำพระพุทธรูปด้วยทองคำ นาก เงิน สัมฤทธิ์

ย่านขนมจีน ทำขนมเปียกใหญ่ น้อย ขาย

ย่านบ้านวัดน้อยประตูจีน ขายปรอท ทองเหลืองเคลือบ

ย่านในไก่อิงสะพานประตูจีนไปชิงสะพานประตูในไก่อ เป็นย่านเงินพำนักอยู่ในตึกทั้งสอง ฟากถนน ที่ย่านนี้ขายของสรรพเครื่องสำเภา โหม แพร ทองขาว ทองเหลือง ถ้วยโถ ขาม เครื่องสำเภากรบ ณ บริเวณนี้มีตลาดขายสุกร ปลา ของสดเช้า เย็น

ย่านสามมำตั้งแต่ชิงสะพานในไก่อ่วันออกไปจนถึงหัวสารระภาคมุมกรุงศรีอยุธยา จีน ทำเครื่องเงินอับและขนม ทำโต๊ะ เตียงและถั่งน้อยใหญ่ และทำสรรพเครื่องเหล็ก ณ ย่านแห่งนี้

มีตลาดขายของสดเช้า เย็น ตั้งแต่หัวโรงเหล็กไปจนประตูของกุด มีท่าเรือจ้างวัดพะเนางเชิงอยู่ใน
ย่านตลาดสามม้านี้ด้วย

ย่านป่าทุ่งวัดกระบือวัดวัว แต่เดิมมีตลาดมอญ พม่า ฆ่าเปิดไก่ขาย ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวบรมโกศเสด็จขึ้นปราบดาภิเษก ทรงพระกรุณาให้เลิกตลาดซึ่งฆ่าเปิดไก่เสีย

ย่านประตูเจ้าจันทร์ มีตลาดขายของสดเช้า เย็น

ย่านหอรัตนไชย มีตลาดขายของสดเช้า เย็น

ย่านโรงเตี๊ยมหอรัตนไชย ทำเครื่องเตี๊ยมนอน เก้าอี้หนัง ถักหวายขาย

ย่านวัดฝางวังจันทร์ ทำหัวโนโคลง ไนหีบฝ้ายขาย มีตลาดขายของสดเช้า เย็น อยู่ใน

ย่านวัดฝาง

ย่านประตูคืนวังจันทร์ มีตลาดขายของสดเช้า เย็น

ย่านประตูท่าช้างวังจันทร์ มีตลาดขายของสดเช้า-เย็น

ย่านถนนวัดชรอง มีตลาดขายของสดเช้า เย็น

ย่านท่าทราย มีร้านชำขายผ้าสองปีกเชิงปม และผ้าปุมผ้าไหม ผ้าจวนต่าง ๆ มีตลาด
ขายของสดเช้าเย็น

ย่านเชิงสะพานช้างตะวันออก มีตลาดขายของสดเช้า เย็น หน้าวัดคลองที่เชิงสะพาน
ช้าง มีตลาดขายปลาและของสด

ย่านหลังวัดนกหน้าวัดโพง มีร้านชำไทย มอญ ขายขัน ถาด พานน้อยใหญ่ สรรพ
เครื่องทองเหลืองครบ และมีตลาดขายของสดเช้า เย็น ที่ย่านหน้าวัดนก

ที่ศาลาห้าห้องหน้าวัดพระมหาธาตุ มีแม่ค้านั่งคอยซื้อมืด พร้า ขวานชำรุด เหล็กเล็กน้อย
ขาย

ย่านหน้าสรรพากรใน-นอก มีตลาดขายของสดเช้าเย็น ชื่อ ตลาดเจ้าพรหม

ย่านป่าสมุก ตั้งแต่หน้าวัดพระรามมาจนถึงศาลเจ้าหลักเมือง มาหน้าวัดลาว ว่าป่าฝ้าย
มีร้านชำขายสมุดกระดาษ

ริมคลองหลังวัดระฆัง มีตลาดขายของสดเช้า-เย็น

ย่านเชิงสะพานลำเหยตะวันออก มีตลาดขายของสดเช้า-เย็น

ปากคลองปากท่อตะวันตก หน้าวัดวรโพธิ ริมกำแพงโรงไหมมาจนถึงบ้านชาวแตง
มีตลาดขายของสดเช้า-เย็น เรียกว่า ตลาดยอด

ย่านประตูห่าน มีตลาดขายของสดเช้า-เย็น

ตลาดหัวเลี้ยว อยู่ถัดตลาดยอดไป ชายของสดเช้า-เย็น
ตลาดสัตคอบ อยู่หน้าประตูสัตคอบ ชายกึ่ง ปลาสด
ตลาดเลม อยู่ริมคลองฟากหนึ่ง ชายของสดเช้า-เย็น
ตลาดวัดสิงห์ อยู่หน้าวัดสิงห์ ชายของสดเช้า-เย็น
ตลาดหัวฉาง อยู่หน้าวัดเกษข้างฉางมหาไชย เป็นตลาดขายของสดเช้า-เย็น
ย่านถนนลาว ชายสรรพดอกไม้สด
ย่านป่าเหล็กวัดป่าฝ้าย ชายสรรพเครื่องเหล็ก มีดพร้า มีตลาดขายของสดเช้า-เย็น
ย่านวังไชย ชื่อทองแดงไปทำทองเหลืองบุช้นใหญ่ น้อยขาย มีตลาดขายของสดเช้า-เย็น
ที่ย่านนี้เรียกว่า ตลาดวังไชย
ย่านฉะไกรใหญ่ ชื่อไม้ไผ่มาทำฝาเรือน ขายนั่งร้าน ขายผ้าสุหรั๊ด ผ้าขาว มีตลาด
ขายของสดเช้า-เย็น
ย่านป่าพัด ขายพัดกระโหนดคันทกม คันทแบน ใหญ่-น้อย มีตลาดขายของสดเช้า-เย็น
อยู่ในย่านป่าพัด

ที่เชิงสะพานขุนโลก หน้าวัดแก้ว มีตลาดขายของสดเช้า-เย็น
มีตลาดที่หัวไผ่ สะพานแก้ว ชายของสดเช้า-เย็น

4. ตลาดริมแม่น้ำทั้งสองฟากรอบกรุงศรีอยุธยา¹⁴ ในย่านสัมพะณี คนพวกหนึ่งตีสกัด
น้ำมันงา น้ำมันลูกกะเบา น้ำมันสำโรงขาย คนพวกหนึ่งทำฝาเรือน ฝาหอดด้วยไม้ไผ่กรูแผงค้า-
ขาย และคนอีกพวกหนึ่งทำมีดพร้า หล่อครกเหล็กขาย

ส่วนในเกาะทุ่งขวัญมีบ้าน 5 ตำบล และท่าของขายต่างชนิดกันดังนี้ คือ บ้านหม้อ ปัน
หม้อข้าวหม้อแกงขาย

บ้านกระเบื้อง ทำกระเบื้องผู้เมีย กระเบื้องเกร็ดเต่าขาย
บ้านศาลาปูน เผาปูนขาย
บ้านเขาหลวง จีนตั้งโรงต้มสุรขาย

บ้าน 5 ตำบล ซึ่งรวมทั้งย่านสัมปะณีด้วยนั้น อยู่ในแคว้นเกาะทุ่งขวัญ

ในเกาะทุ่งแก้ว มีบ้านเจ็ดตำบล และท่าของขายต่างชนิดกันดังนี้ คือ

บ้านเกาะขาด หล่อฝอยบเต้าปูนทองเหลืองขาย
บ้านวัดครุฑปั้นนางเล็งขาย

บ้านริมวัดธรณี เลื่อยกระดานไม้จั่ว ไม้อุโลกขาย

วัดบ้านพร้าว พราหมณ์และคนไทยทำแบ่งหอม น้ำมันหอม รูปกระแจจะ กระดาศ

ขาย

บ้านท่าโขลง ทำเหล็ก ตะปู ตบลิ้งใหญ่น้อยขาย

บ้านคนที่ บ้านกระโถน ตะคันข้าง ม้าตุ๊กตาน้อยใหญ่ขาย

บ้านโรงฆ้อง ซ็อกกล้วยดิบมาบ่มขาย

นอกจากนี้ยังมีตำบลอื่น ๆ อีก ทำของขายแตกต่างกันออกไปอีก เช่น

บ้านนาเล็ง หอแปลพระราชสารทำกระดาศขายที่นี่

บ้านคลองฉนุ (เวก) เพี้ยดตั้งโรงขายไม้ไฟ ขายเสาน้อยใหญ่

บ้านรามทเวะ บูบาตรเหล็กขาย

บ้านวัดพิไช ต่อหุ้นตะลุ่มและพานสองชั้นขาย

บ้านนางเอียนริมกำแพงกรุงศรีอยุธยา เลื่อยไม้สักทำฝาเรือน ปรงเรือนขาย

บ้านวัดน้ำวน จีนตั้งโรงทำขวานหัวเหล็ก และขวานปลูขาย

6.1.3 ความสำคัญของตลาดในแง่กฎหมายบ้านเมือง

ตลาดในสมัยอยุธยา นอกเหนือจากเป็นแหล่งขายสินค้านานาประเภทตั้งได้กล่าวแล้ว ตลาดยังมีคุณสมบัติพิเศษด้านต่าง ๆ อีกด้วย เป็นต้นว่า ตลาดเป็นสถานที่คุ้มครองปัญหาการซื้อขายของโจร เป็นสถานที่คุ้มครอง “ของฝาก” เป็นสถานที่ผู้ใดจะมาริดเถิดของที่เขาซื้อขายกันไม่ได้ และคุ้มครองพ่อค้าแม่ค้าจากการกรรโชกทรัพย์ของพวกเขาตามเสด็จ นอกจากนี้ตลาดยังเป็นสถานที่สำหรับลงโทษผู้ที่ทำผิดกฎหมายเกี่ยวกับการค้าขาย ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าแม่ค้าหรือกำนันตลาดก็ตาม และประการสุดท้าย เป็นสถานที่ที่นักโทษไปขออาหารรับประทานเพื่อยังชีพ

ในเรื่องการเป็นสถานที่ที่คุ้มครองปัญหาซื้อขายของโจรนั้น มีหลักฐานอยู่ในกฎหมายลักษณะโจรกล่าวไว้ว่า “ซื้อของโจรในตลาดซึ่งท่านอายัดให้ซื้อขายหมิรู้ว่าเป็นของโจรซื้อไว้ แลนายตลาดก็มิรู้ เพื่อนร้านนั่งใกล้ก็มิรู้ อยู่มาเจ้าทรัพย์จับทรัพย์ได้ที่ผู้ซื้อ ให้ผู้ซื้อส่งผู้ขาย ถ้าส่งหมิได้ให้พิสูตตัว ถ้าแพ้พิสูตให้หมเสมอโจร ถ้าจะณะแก่พิสูต ให้เสียแต่สิ้นอันซื้อนั้นให้เจ้าของเพราะหาคำนับหมิได้ ให้หาผู้ขายนั้นจงภบ แลเอาไปให้กระลาการให้พิจารณาเอาของนั้นให้คืน”¹⁵ ที่เป็นเช่นนี้เพราะซื้อขายกันในตลาด กฎหมายจึงให้ความคุ้มครอง ถ้ามิได้ซื้อในตลาด ผู้ซื้อจะต้องถูกใส่คาประจาน 3 วันครั้ง 5 วันครั้ง 7 วันครั้ง แล้วปรับอีกโสดหนึ่ง¹⁶

ตลาดยังเป็นสถานที่คุ้มครอง “ของฝาก” ได้อีกด้วย กล่าวคือ หากมีการฝากของกันในตลาด และเกิดทำหายน่าให้ใช้เพียงครั้งเดียว¹⁷

อนึ่งตลาดเป็นสถานที่ได้รับการคุ้มครองจากการริดไถ เพราะในกฎหมายระบุไว้ว่า “ผู้ใด เกบเอาสรรพอัญมณีแก่ราษฎรอันซื้อขายในท้องตระหลาด ท่านให้ลงโทษตามเกบมาก แลน้อย”¹⁸ ซึ่งมีอัตราการลงโทษตามจำนวนเงินดังนี้ คือ หากทรัพย์นั้นมีราคาประมาณ 500 เบี้ยลงมา ลงโทษดังนี้คือ เอาทรัพย์แขวนคอแล้ว ตระเวนรอบตลาด 3 รอบ ถ้าราคาประมาณ 1,000 เบี้ย เอาทรัพย์แขวนคอแล้วตระเวนรอบตลาด แล้วเขียนด้วยหวาย 10 ที ถ้าราคาประมาณ 1 เฟื้อง เอาทรัพย์แขวนคอแล้วตระเวนรอบตลาด ถ้าราคาประมาณ 1 สลึง เอาทรัพย์แขวนคอแล้วตระเวนรอบตลาด เขียนด้วยหวาย 15 ที ทรัพย์นั้นเก็บไว้ปรับ 10 ทบ ถ้าราคามากกว่า 1 สลึง ลงโทษโดยพระราชกฤษฎีกา “ในรวางจกเอาทรัพย์” ถ้าผู้ร้ายไม่มีทรัพย์ สิ้นจะเสีย ให้เอาขึ้นหาหย่างยิ่งด้วยลูกสั้นโดดเล่มละ 100 เบี้ย โดยกำลังเบี้ยตั้งปรับ 10 ทบ กรณีเป็นชาวไพร่ทาส เป็นคนกระทำ มุขนายไม่ดักเตือน มุขนายถูกปรับ 30 ทบ¹⁹

นอกจากนี้ในตลาดโดยเฉพาะที่ตลาด ประสาร ถูกกำหนดไว้ตามกฎหมายว่า พวกเจ้าขุน มุขนาย อนุาพยาบาล บ่าวไพร่ ซึ่งตามเสด็จพระเจ้าอยู่หัวไปนั้น จะไปกรรโชกเอาทรัพย์ สิ่งของที่ตลาดไม่ได้²⁰ จึงกล่าวได้ว่า ตลาดเป็นสถานที่ที่คุ้มครองพ่อค้าแม่ค้าจากการกรรโชกทรัพย์

ตลาดเป็นสถานที่ลงโทษแก่ผู้กระทำผิดกฎหมายเกี่ยวกับการค้าขาย ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าหรือแม่ค้า หรือกำนันตลาด ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐก็ตาม ดังปรากฏในกฎหมายดังนี้ คือ พ่อค้าแม่ค้าผู้ใดขายของเกินราคาควบคุม คือ เกินราคาถนนตระหลาด ก็จะถูกนำไปใส่ขื่อ 3 วัน แล้วนำไปประจานจนรอบตลาด หรือพ่อค้าแม่ค้าผู้ใดขายของต้องห้ามก็ถูกนำไปประจานรอบตลาดเป็นเวลา 7 วัน²¹ สำหรับกำนันตลาดซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ เมื่อทำงานบกพร่องก็ถูกลงโทษเช่นกัน ได้แก่ถ้ากำนันตลาดผู้ใดไม่ห้ามลูกตลาดเรื่องซื้อขายของต้องห้ามก็จะถูกลงทวนด้วยลวดหนั่ง 25 ที แล้วเอาตัวไปประจานรอบตลาด²² และถ้ากำนันตลาดผู้นั้นประพฤติมิชอบ คือ เก็บหัวเบี้ย (อากรตลาด) เกินพิกัตอัตรา ก็จะถูกเขียนด้วยหวาย 15 ที แล้วนำไปประจานจนรอบตลาด²³

ประการสุดท้าย ตลาดเป็นสถานที่ที่นักโทษจะไปหาอาหารรับประทานได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย และมีเจ้าหน้าที่ของรัฐควบคุมไปด้วย ดังปรากฏหลักฐานที่ว่า “นครบาลคุม

นักโทษให้ไปขอกินกลางตลาด ให้ขอแต่ชาวตลาด ลูกค้าหอบคอนตามแต่เขาจะให้”²⁴ แต่ นักโทษจะแย่งชิงไม่ได้ ขอได้แต่ตามที่เขาจะให้ถ้าแย่งชิง คนคุมคือนครบาลถูกเขียนด้วยหวาย และนักโทษถูกเขียนด้วยลวดหนัง²⁵

6.1.4 ระเบียบการซื้อขายสินค้าตามกฎหมาย

การซื้อขายสินค้าในสมัยอยุธยา นั้น มิได้ซื้อขายกันตามอำเภอใจได้ ตามกฎหมายได้มีการ ควบคุมสินค้าและเวลาในการซื้อขายเอาไว้ สำหรับกรณีสินค้านั้นกฎหมายได้ระบุไว้ว่าหาก เป็น “ข้าง ม้า ช้ำ คน เงินทอง ส่วยสาอากรอกร บันดาจะเข้าพระคลังหลวง... เอาไปซื้อขายมิได้”²⁶ ย่อมชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ของหลวงจะเอาไปซื้อขายในท้องตลาดหรือที่ใด ๆ ไม่ได้เลย ถูก ลงโทษถึง 6 สถานทีเดียว

นอกจากนี้สินค้าบางประเภทที่เรียกว่า “สินค้าต้องห้าม” อันได้แก่ เครื่องศาสตราวุธ กฤษณา ผ่าง ดีบุก นฤมัต งามช้าง ไม้จันทน์และไม้หอม²⁷ เป็นสินค้าที่จะซื้อขายมิได้เด็ดขาด ไม่ว่าจะเป็นคนไทยหรือชาวต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการค้าทางบกหรือทางเรือต้องห้ามทั้ง ลิ่น จะซื้อขายได้ก็ต้องบอกแก่ “ล่ามพนักงาน” จัดการให้ ดังมีพระราชกำหนดกฎหมายดังนี้ คือ “พระเจ้าอยู่หัวท่านห้ามมิให้ซื้อขายสิ่งของต้องห้ามแก่ผู้มาต่างเมืองต่างแดน ถ้าผู้ใดทำบังอาจ ชื่นซื้อขายทำเหินพระราชากำหนด ท่านให้ลงโทษผู้นั้นด้วยไม้หวาย 50 ที...”²⁸

เดิมเวลาในการซื้อขายเป็นที่คาดว่า ตลาดเปิดซื้อขายตลอดทั้งกลางวันกลางคืน แต่ใน พ.ศ. 2284 ซึ่งตรงกับสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นต้นมา ได้มีกฎหมายออกมา ควบคุมการซื้อขายสินค้าบางประเภทเป็นเวลา กล่าวคือ

“ถ้าผู้ใดจะต้องการเงิน จะเอาสิ่งของรูปประพรรณ นาก } และเครื่องทอง เหลือง ดีบุกแลผ้า
ทอง }
เงิน }
พรพรรณงุ่มง่าม แลเครื่องศาสตราวุธ แล } มาขายแลจำนำนั้น ให้เอาไปขายแลจำนำแก่
ข้าง }
ม้า }
โค }
กระบือ }

กันในเพลากลางวัน ถ้าจะ }
ขาย }
ซื้อ }
แลกกัน เพลากลางคืนนั้น ก็ให้ }
ขาย }
ซื้อ }
แลกกัน แต่เครื่อง }
ยา }
ของกิน }

แลสิ่งของซึ่งเอามา }
ขาย }
จำนำ }
...”²⁹

เหตุที่มีพระราชกำหนดการขายสินค้าบางประเภท ในเวลากลางวัน กลางคืนดังกล่าว นี้สืบเนื่องมาจาก ในระยะนั้นมีโจรผู้ร้ายชุกชุมขอปลักขโมยเอาพระพุทธรูปหุ้มทองหุ้มเงิน มา

ลอกเอาทอง เงินและเซ็ดเอาทองคำเปลวซึ่งปิดพระพุทธรูปเหล่านั้น พระสถูปเจดีย์ เอาตีบุกซึ่งหุ้มพระเจดีย์และซ้อฟ้า บันลมพระวิหารการเปรียญ และตาสพื้นพระวิหาร และเงินสิ่งของสมณชีพราหมณ์นาพระราชาราชฎี ที่ได้เป็นรูปพรรณก็นำไปขายจำนำ บ้างก็เอาไปหลอมตัดแปลงทำเป็นรูปพรรณใหม่ และมักนำไปขายไปจำนำในเวลากลางคืน ผู้รับจำนำและผู้ซื้อมิได้สังเกตเห็นว่าราคาถูกก็ซื้อไว้ ครั้นตุลาการจับได้ก็ถูกขอลาสมคบโจร และถูกลงโทษ นอกจากนี้ผู้รับจำนำ หรือผู้ซื้อเสียเงินหลายต่อคือ ครั้งแรกก็รับซื้อรับจำนำของ ต้องเสียเงินค่าริตชาแล้วต้องปรับไหมเสียพัสดุทองเงินถ่ายโทษตามกฎหมาย ซึ่งว่าสมคบโจร เห็นเป็นเหตุให้ผู้ซื้อและผู้รับจำนำได้รับ “ความฉิบหายยากแค้น”³⁰ พระองค์จึงทรงออกพระราชกำหนดดังกล่าวควบคุมเวลาซื้อขายสินค้าบางประเภทไว้ดังกล่าวนั้น

อนึ่ง ในการซื้อขายสินค้านั้น นอกจากจะกำหนดประเภทและเวลาในการซื้อขายสินค้าดังกล่าวแล้ว ผู้ปกครองในสมัยอยุธยาบังคับคุ้มครองผู้บริโภคอีกทางหนึ่งด้วย ด้วยการควบคุมราคาสินค้าซึ่งเรียกว่า “ถนนตระหลาด” หมายความว่า มีพระราชบัญญัติสำหรับราคาสินค้าเอาไว้ หากผู้ใด “มิได้ซื้อขายตามถนนตระหลาด” ซื้อถูกขายแพงนอกพระราชบัญญัติ ท่านว่าละเมิดพระราชอาญาถูกลงโทษดังนี้คือ จำใส่ชื่อไว้สามวัน แล้วเอาไปประจานจนรอบตลาด แล้วให้ตีด้วยไม้หวาย 25 ที”³¹

กฎหมายอยุธยายังมีการกำหนดลักษณะการซื้อขายในยามเกิดสงครามไว้อีกด้วย คือ ในกรณีที่มีการซื้อขายเกิดขึ้นในยามสงคราม แต่ยังไม่ได้มีการให้เงินกัน ถ้าผู้ขายต้องไปทำศึกสงคราม แต่ผู้ซื้อไม่ได้ไป ผู้ขายมีสิทธิตามกฎหมายในการเรียกเอาเงินจากผู้ซื้อเต็มราคา แต่ถ้าผู้ซื้อต้องไปทำสงคราม ผู้ขายไม่ได้ไป ตามกฎหมายผู้ขายจะเรียกเอาเงินจากผู้ซื้อไม่ได้เลย³²

6.1.5 อำนาจและหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ดูแลการซื้อขายในตลาด

ในสมัยอยุธยาปรากฏตำแหน่งเจ้าพนักงานอยู่ 2 ประเภทที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการซื้อขายในตลาด ได้แก่ กำนันตลาด และนายตลาด หรือ เจ้าตลาด

กำนันตลาด มีหน้าที่ความรับผิดชอบเกี่ยวกับกิจการค้าขายมากมาย และถ้าหากทำงานบกพร่องก็จะถูกลงอาญาด้วยเหมือนกัน หน้าที่ของกำนันตลาดระบุไว้ในกฎหมายชัดเจน ดังนี้คือ

1. เป็นผู้คอยควบคุมดูแลการกระทำของลูกตลาด (พ่อค้าแม่ค้า) ไม่ให้ทำผิดกฎหมาย

ในเรื่องการค้าขาย เช่น ควบคุมให้ขายสินค้าในราคาที่รัฐควบคุม มิให้ขายเกินราคาที่เรียกว่า “ถนนตระหลาด” ถ้าปล่อยปละละเลย ถูกจับได้ก็จะถูกลงโทษ³³

2. เกี่ยวกับสินค้าต้องห้าม ซึ่งเป็นนโยบายสำคัญของรัฐนั้น กำหนดตลาดจะต้องดูแล สอดส่องอย่างเข้มงวด ต้องคอยห้ามปรามลูกตลาดไม่ให้เอาสิ่งของต้องห้ามไปซื้อขายต่างเมือง ต่างแดน มิฉะนั้นจะต้องถูกลงโทษ คือ ถูกเขียนด้วยหวาย 15 ที จำใส่ชื่อไว้ 3 วัน แล้วประจาน รอบตลาด และยังถูกปรับใหม่อีกด้วย³⁴ และอีกกรณีหนึ่งคือ ต้องทำหน้าที่ควบคุมมิให้ลูกตลาด ซื้อขาย สิ่งของต้องห้ามแก่ผู้มาต่างเมือง มิฉะนั้นจะถูกลงโทษด้วยลวดหนั่ง 25 ที แล้วเอาตัวประจานรอบ ตลาด กลับมาจำใส่ชื่อไว้ 3 วัน แล้วเอาของต้องห้ามตั้งปรับเป็นสองเท่า³⁵

3. ทำหน้าที่เป็นผู้เก็บหัวเบี้ยในตลาดตามพิกัตอัตราที่รัฐระบุไว้ แต่ไม่พบหลักฐานว่า มีพิกัตอัตราอย่างไร ยกเว้นตลาดหน้าคุกที่กำหนดตลาดไม่มีสิทธิจะไปเก็บ เพราะเป็นสิทธิและ หน้าที่ของกรมพระนครบาลที่จะเป็นผู้เก็บเบี้ยตามร้านตลาดหน้าคุกเสียเอง โดยมีอาณาเขต ตั้งแต่ในจำห่อไปจนถึงหอกลองโดยเก็บเอาร้านละ 5 เบี้ย สำหรับนำไปซื้อปลาให้วิพาร์ (แมว) กิน ซึ่งต้องเลี้ยงแมวไว้ป้องกันมิให้มูสิกะ (หนู) กัดกลอง³⁶

4. ในกรณีที่ชาวตลาดวิวาทกัน และมีการฟ้องร้องกัน กำหนดตลาดต้องทำหน้าที่เป็น พยาน ซึ่งตามกฎหมายระบุไว้ว่า ผู้ที่จะเป็นพยานที่เชื่อถือได้ ในกรณีที่มีชาวตลาดทะเลาะวิวาท กันนั้น ต้องไปสืบพยานจากกำหนดตลาด³⁷

ส่วนเจ้าพนักงานอีกพวกหนึ่ง คือ นายตลาด หรือเจ้าตลาดนั้น พบหลักฐานอย่างเดียวว่า เป็นผู้ทำหน้าที่ “ฝนตราเงิน” เงินทองแดง ซึ่งเป็นเงินปลอมที่เอามาซื้อขาย เพื่อตรวจดูว่า เป็น ของปลอมหรือของแท้³⁸

6.1.6 ลักษณะวิธีการค้าของอยุธยาที่กฎหมายรับรอง

1. การลงทุนด้วยเงินของตนเอง เช่น อาจจะเป็นสินเดิม³⁹

2. ด้วยวิธีร่วมทุนกัน อย่างที่ทำกันเป็นหุ้นส่วนบริษัทในปัจจุบัน ซึ่งในกฎหมายของอยุธยา ได้มีกฎเกณฑ์ไว้ว่า หากมีการร่วมลงทุนกันก็ให้ทำหนังสือที่เรียกว่า หนังสือสำคัญบริคณฑ์ ซึ่งในหนังสือนี้จะต้องมีการบันทึกถึงต้นทุน และกำหนดว่าจะแบ่งปันกำไรกันอย่างไรในการทำ หนังสือดังกล่าวจะต้องมีพยานรู้เห็น ซึ่งได้แก่ “ผู้แต่ผู้แก่ที่อนฝูง” ด้วย จึงจะเป็นหนังสือสำคัญบริคณฑ์ ที่ถูกต้องตามกฎหมาย⁴⁰

หนึ่งในการทำการค้าร่วมกันหลาย ๆ คนดังกล่าวนี้ ตามกฎหมายจะต้อง “ซื่อสัตย์ต่อกันอีกด้วย” ถ้า “เก็บเอาทุนและกำไรซึ่งจะได้เป็นส่วนของท่านนั้นไว้” ท่านว่าประบัดสินท่าน “ให้เอาทุนและกำไรซึ่งเป็นส่วนของท่าน ตั้งใหม่ทวิคุณ”⁴¹

3. **ทำการค้าด้วยวิธีกู้เงินไปค้า** มีหลักฐานปรากฏในลักษณะกู่เห็นว่า กรณีสามีภรรยา กู้เงินไปเป็นทุนทำการค้า ถ้าสามียังไม่กลับ เจ้าหนี้ต้องการเงินคืน กฎหมายให้การคุ้มครอง และเห็นอกเห็นใจด้วยการอนุโลมให้ผู้เป็นภรรยาใช้แต่เงินต้น ส่วนดอกเบี้ยให้ยกเลิกเสีย ต่อเมื่อสามีกลับมาจึงให้ใช้ค่าดอกเบี้ยนั้น⁴²

4. **ทำการค้าด้วยวิธีฝากสินค้าไปขาย** ซึ่งกฎหมายก็รับรองในเรื่องนี้ไว้เหมือนกันไม่ว่าจะเป็น “การฝากไปขายต่างเมืองก็ดี ฝากลงสำเภาก็ดี หรือฝากให้ซื้อขายกลางเมืองก็ดี” ซึ่งการฝากนี้จะต้องมีกฎเกณฑ์ดังนี้คือ ประการแรกจะต้องหาผู้เฒ่าผู้แก่เพื่อนฝูงมาช่วยกันคิดราคา ต้นทุน ประการที่สองบันทึกกำไรได้ในหนังสือสำคัญบริคณส์ว่าจะใช้มาตรการอย่างไรในการแบ่งปันกำไรให้เป็นหลักฐาน หากเกิดคดีความกันและไม่มีหนังสือเป็นหลักฐาน ศาลก็จะไม่เอาโทษจำเลยให้เลิกความกัน⁴³

6.1.7 จรรยาบรรณของพ่อค้าตามกฎหมาย

ในสมัยอยุธยาผู้ประกอบการอาชีพค้าขาย จะต้องมียรรยาบรรณตามที่กฎหมายกำหนดไว้ดังนี้ คือ

ประการแรก ผู้ประกอบการค้าจะต้องให้ความช่วยเหลือแก่เพื่อน ผู้ค้าขายด้วยกัน เช่น ในกรณีที่มีผู้มาขโมยสินค้า เพื่อนผู้ค้าขายด้วยกัน จะต้องช่วยกันรบกับโจรนั้น ดังปรากฏในกฎหมายลักษณะโจรดังนี้ “...ถ้าเพื่อนบ้านเพื่อนค้าขายมิช่วย โจรเอาทรัพย์สิ่งสินไปได้ท่านว่าเพื่อนบ้านเพื่อนค้าขายสมรู้ด้วยโจร”⁴⁴

จะเห็นได้ว่า หากไม่เข้าช่วยเหลือแล้ว กฎหมายจะลงโทษข้อหาสมรู้ร่วมคิดกับโจร แต่หากช่วยเหลือแล้วได้รับบาดเจ็บ แต่ได้ทรัพย์สิ่งสินคืน ก็ให้เอาทรัพย์สิ่งสินนั้นทำขวัญแก่ผู้ได้รับบาดเจ็บเป็นการให้รางวัลตามกฎหมายอีกด้วย⁴⁵

ประการที่สอง กฎหมายกล่าวในทำนองที่ว่า ผู้ประกอบการค้าควรจะต้องบริจาคสินค้าอาหารให้แก่ผู้ที่อยู่ทุพพลภาพ ดังปรากฏในกฎหมายลักษณะโจรว่า

...ผู้อยู่ประทุไช้ ให้ขอกินแก่ลูกค้าอันเดินไปมา

ตามประตุ ตามแต่เขาจะให้นั้น ถ้าผู้อยู่รักษา
ประตุผู้ชักผลักชิงเอาเครื่องอัญมณีของลูกค้าหาบ
ลูกค้าคอน ท่านว่าให้เอาผู้รักษาประตุสับหัว
3 เลียง ทะเวน 3 วัน จงทุกประตุ...⁴⁶

6.2 การค้ากับต่างประเทศ

ไทยได้ดำเนินการค้ากับต่างประเทศมาตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี และดำเนินเรื่อยมาจนถึงสมัยพระเจ้าอู่ทองทรงตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี อยุธยาสมัยแรก ๆ นั้น ยังไม่มีการติดต่อค้าขายกับประเทศยุโรปตะวันตก (การค้ากับประเทศยุโรปตะวันตกเริ่มในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2) การค้าส่วนใหญ่จึงเป็นการค้ากับประเทศทางตะวันออก ได้แก่ จีน และญี่ปุ่น เป็นต้น การค้าก็เป็นแบบแต่งเรือสำเภารบรรทุกสินค้าไปขาย

6.2.1 การค้ากับประเทศทางตะวันออก : จีน, ญี่ปุ่น

ประเทศทางตะวันออกที่ทำการค้าขายด้วยมาเป็นเวลาช้านานแล้ว คือ ประเทศจีนในสมัยอยุธยาตอนต้นนั้น อยุธยาได้ส่งราชทูตไปเมืองจีนถึง 70 ครั้ง⁴⁷ การส่งทูตไปในครั้งนั้น จะมีการแต่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระจักรพรรดิจีนด้วย การกระทำดังกล่าวได้ประโยชน์มาก กล่าวคือ ไม่เพียงแต่จะเป็นการเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีต่อกันแล้ว ยังนำผลประโยชน์ทางด้านการค้ามาให้อยุธาด้วย เพราะเมื่อส่งเครื่องราชบรรณาการไปครั้งใด ก็จะได้สิ่งของตอบแทนตลอดจนสิทธิพิเศษทางการค้า ซึ่งเมื่อรวมค่าแล้วมากกว่าบรรณาการของของที่ส่งไป จากผลประโยชน์ที่ได้รับดังกล่าวเป็นเหตุให้พ่อค้าเอกชนบางคนคิดปลอมเครื่องราชบรรณาการส่งไปถวายพระจักรพรรดิจีน แต่ในที่สุดเมื่อทางการจีนจับได้ จึงกำหนดให้เรือราชทูตไทยนำเครื่องราชบรรณาการไปกรุงปักกิ่งได้เพียง 3 ลำเท่านั้น นอกนั้นให้จอดอยู่ที่กวางตุ้ง และให้ส่งเครื่องราชบรรณาการเพียง 3 ปีต่อครั้ง ประเพณีนี้เรียกว่า "จิ้มก้อง" ซึ่งรัฐบาลอยุธยาต้องถือปฏิบัติต่อพระจักรพรรดิจีนแต่นั้นมา⁴⁸

ในสมัยอยุธยาตอนกลาง นับแต่ปลายสมัยพระเจ้าปราสาททอง จนถึงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อยุธยายังคงให้ความสนใจทางการค้ากับจีนในรูปแบบของระบบบรรณาการ และการค้าที่อยุธยามีกับจีน ก็ยังคงเป็นไปด้วยดีและมีเสมอมาในช่วงเวลาดังกล่าว การค้าประเภทนี้มี 2 รูปแบบ คือ การค้าจากอยุธยาจึงเป็นไปในรูปของการเจริญพระราชไมตรี

และการค้าจากจีนเป็นไปในรูปที่มีพ่อค้าเอกชนชาวจีน นำสินค้าบรรทุกเรือเข้ามาค้าขายใน
ไทย⁴⁹

การค้าแบบบรรณาการนั้นก็คือ เมื่อเรือซึ่งนำบรรณาการจากไทยเดินทางไปถึงจีนนั้น
สินค้าที่นำไปจะถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นเครื่องราชบรรณาการ อีกส่วนหนึ่งคือ สินค้า
ที่จะส่งไปขายที่กวางตุ้ง อย่างไรก็ตามการค้าขายระหว่างอยุธยากับจีนไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะที่เมือง
กวางตุ้งตามที่ทางการจีนได้กำหนดไว้แต่เพียงแห่งเดียวเท่านั้น แต่ยังมีการค้าขายที่เมืองฟูเจี้ยน
และเกาะฟอร์โมซาอีกด้วย ซึ่งทั้งสองแห่งนั้นถือว่าเป็นการค้าที่ไม่เป็นทางการ จากหลักฐานที่ชาว
ต่างประเทศได้บันทึกไว้ในสมัยอยุธยานั้นกล่าวว่า ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อยุธยา
ได้ส่งสำเภา 2 ลำ บรรทุกสินค้าไปขายที่กวางตุ้งและที่ฟูเจี้ยนเป็นประจำทุกปี แสดงให้เห็น
ว่าการค้าของอยุธยานั้นไม่ได้ถูกเข้มงวดจากรัฐบาลจีน แต่เพียงที่กวางตุ้ง ตามรูปแบบของ
ระบบบรรณาการ แต่ยังคงขยายออกไปในรูปของการค้าแบบไม่เป็นทางการอีกด้วย⁵⁰

สินค้าที่ไทยนำไปขายยังประเทศจีนในระบายนั้น ได้แก่ อำพันทองไม้หอมต่าง ๆ เนื้อ
ไม้กฤษณา หลอดอก (เครื่องยา) กระจวาน กานพลู พริกไทย ไม้ต่าง ๆ เช่น ไม้แก่นดำ ไม้ฝาง
ทองคำ เงิน พลอยต่าง ๆ ตะกั่ว งาช้าง นอระมด หอระดาม หนังสือลายต่าง ๆ ชะมด เครื่อง
เคลือบ เครื่องปั้นดินเผา ผ้าบางชนิด ผ้ายัน น้ำตาล ข้าว ช้าง นกยูง นกแก้ว (5 สี) สินค้าเหล่านี้
จะถูกคัดเลือกมาจากส่วยที่เหลือใช้ในราชการ ส่วยดังกล่าวถูกนำมาจากท้องถิ่นต่าง ๆ และ
จากเมืองใหญ่ ๆ ที่เป็นศูนย์กลาง เช่น บัตตานี สงขลา และที่อื่น ๆ นำมารวมไว้ที่พระคลัง-
สินค้า⁵¹

การค้ากับประเทศทางตะวันออกอีกประเทศหนึ่งคือ ญี่ปุ่น การค้าขายกับประเทศญี่ปุ่น
ในสมัยอยุธยานั้น อาจกล่าวได้ว่าไทยได้ให้ความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการค้ากับประเทศจีน
มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่า มีการติดต่อกันในสมัยพระเจ้าจักรพรรดิ และในเอกสารของญี่ปุ่น
ได้กล่าวว่า ใน พ.ศ. 2106 มีเรือจากไทยหลายลำไปค้าขายที่ญี่ปุ่น ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ
ก็มีการแลกเปลี่ยน พระราชสาส์นแสดงไมตรีกับโชกุน อิเอยาสุ (Shogun Ieyasu) ซึ่งทางโชกุน
ได้แต่งตั้งทูตพร้อมเครื่องบรรณาการมาถวาย และอนุญาตให้เรือสำเภาไทยมาค้าขายที่ญี่ปุ่นโดย
เสรี การค้าขายทางเรือกับญี่ปุ่นในระบายนั้นส่วนมากจะเป็นการค้าแร่เงิน สินค้าประเภทหนังสือ
เหล็กกล้า ผ้าบางชนิดจากฝั่งโคโรมันเดล สินค้าพื้นเมือง คือ พริกไทย และเครื่องเทศ เป็นต้น
วิธีการค้าที่ทำกับญี่ปุ่นก็คงเช่นเดียวกับที่ทำกับประเทศอื่น ๆ ที่เราทำการติดต่อค้าขายด้วย
กล่าวคือ เมื่อสำเภาจะออกเดินทางไปยังประเทศญี่ปุ่น พระคลังสินค้าจะต้องตั้งข้าหลวงสินค้า

ขึ้นคณะหนึ่ง ให้กำกับสำเนาไปจัดการจำหน่ายของหลวงที่ญี่ปุ่นและจัดการซื้อสินค้ามาบรรทุกสำเนาในตอนขากลับกรุงศรีอยุธยา ข้าหลวงสินค้านี้เป็นเจ้าของพนักงานในพระคลังสินค้า สินค้าที่นำออกไปหรือบรรทุกสำเนากลับมาจะเป็นของหลวงทั้งสิ้น การค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่น นอกจากจะเป็นการค้าโดยตรงแล้ว ยังมีฮอลันดาเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อสินค้าจากประเทศไทยและญี่ปุ่นด้วย⁵²

ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่นดำเนินการมาด้วยดีเรื่อยมา และทำกำไรให้รัฐบาลไทยอย่างมาก และไทยอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบดุลย์การค้าตลอดมาจนถึงสมัยของพระเจ้าปราสาททอง ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นทั้งทางไมตรีและการค้าก็เสื่อมลงไป เพราะมีการกวาดต้อนและขับไล่ญี่ปุ่นครั้งใหญ่ตั้งแต่พ.ศ. 2173 ถึง พ.ศ. 2175 ทั้งนี้เนื่องจากทรงเกรงกลัวอำนาจของญี่ปุ่น อย่างไรก็ตามไทยได้พยายามติดต่อกับญี่ปุ่นอีก เพราะเห็นความสำคัญทางด้านการค้า มีการส่งทูตไปญี่ปุ่น แต่ญี่ปุ่นไม่ได้ตอบรับราชทูตแต่ประการใด รัฐบาลไทยในสมัยต่อ ๆ มาได้ส่งเรือไปค้าขายที่ญี่ปุ่นโดยใช้วิธีการส่งเรือที่มีชาวจีนเป็นลูกเรืออยู่ภายใต้การควบคุมของขุนนางไทย นอกจากการค้าโดยอาศัยชาวจีนเป็นลูกเรือแล้ว บางครั้งก็ส่งสินค้าไปกับเรือของพ่อค้าชาวฮอลันดา ด้วยวิธีการเหล่านี้ทำให้ไทยยังคงค้าขายกับญี่ปุ่นตลอดมาจนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ หลังจากนั้นแล้วไทยก็ไม่ได้ส่งเรือไปค้าขายกับญี่ปุ่นอีก ประกอบกับญี่ปุ่นดำเนินนโยบายปิดประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2179 ถึงพ.ศ. 2397 และปฏิเสธการค้าอย่างเป็นทางการกับไทย การติดต่อทางด้านการค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่นจึงหยุดชะงักลง อย่างไรก็ตามก็ดีรัฐบาลญี่ปุ่นในขณะนั้นได้อนุญาตให้เรือสินค้าของชาวจีนหรือเรือที่มีลักษณะเป็นเรือสำเภากิจ มีชาวจีนเป็นผู้ควบคุมเรือและเป็นลูกเรือไปค้าขายยังเมืองท่านางาซากิได้⁵³

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ การค้าทางเรือระหว่างไทยกับญี่ปุ่นกระเตื้องขึ้นอีกครั้งหนึ่ง จะเห็นได้จากตารางที่ 1 ที่แสดงให้เห็นถึงจำนวนเรือสำเภาของไทยที่ส่งไปค้าขายกับญี่ปุ่นเป็นประจำเกือบทุกปีดังนี้

ตารางที่ ๑* จำนวนเรือสำเภาของไทยที่ส่งไปค้าขายที่ญี่ปุ่นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช

ปี	จำนวนเรือที่ส่งออกไป	จำนวนเรือที่เป็นของพระมหากษัตริย์
2204	2	2
2207	1	1
2209	2	2
2214	1	1
2215	3	3
2217	2	1
2219	1	1
2220	1	1
2221	3	2
2222	2	1
2223	1	?
2224	1	?
2226	9	1
2227	4	2
2228	4	2
2229	3	2
2230	2	2
2231	1	1
	รวม 43	25

* คัดจาก วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 4.

จากตารางจะเห็นได้ว่า ในช่วงระยะเวลานับจากปี พ.ศ. 2204 ถึงพ.ศ. 2231 ซึ่งอยู่ในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น เรือสินค้าที่ออกจากท่าเรือไทยทั้งหมดมีจำนวน 43 ลำ ในจำนวนนี้จมเสีย 7 ลำ ไปได้เพียงครึ่งทาง 2 ลำ ถูกปลิวเสาะไม่ให้เข้ามาค้าขาย 4 ลำ ดังนั้นเรือที่เดินทางไปค้าขายได้มีเพียง 30 ลำ เท่านั้น จำนวนเรือ 25 ลำ ที่เป็นของพระมหากษัตริย์เทียบเท่า 60% ของจำนวนเรือทั้งหมดอีก 40% เป็นเรือของขุนนางในราชวงศ์ และพวกขุนนางที่มีกำลังพาหนะและกำลังทรัพย์เพียงพอ เช่น เจ้าพระยาโกษาธิบดี พระยาโชฎิกกราชเศรษฐี และพระจุฬาราชมนตรี เป็นต้น รวมทั้งพวกชาวจีนและพวกพ่อค้าต่างชาติที่มีอิทธิพลและบทบาทในทางการค้าในราชการไทยสมัยนั้น นอกจากนี้ในช่วงปีพ.ศ. 2222 ถึงพ.ศ. 2266 ไทยยังส่งเรือไปค้าขายที่ญี่ปุ่นไม่ต่ำกว่า 41 ลำอีกด้วย⁵⁵

สินค้าไทยที่บรรทุกลงในเรือสำเภาไปค้าขายที่ญี่ปุ่นมี เหรียญเงิน หนังสือสัตว์ เขาสัตว์ เครื่องถ้วยชาม เครื่องสังคโลก ข้าว ไหมดิบ ผ้าไหม ไม้แดง ไม้สวาดิ ไม้ฝาง ไม้กฤษณา ไม้จันทร์หอมงาช้าง ช้าง พันช้าง ผ้าต่วน ผ้าเปลือกไม้ หนังสือหนังดิบ รัก ตะกั่ว ดีบุก หวาย หมาก การบูร พริกไทย หินฝนหมึก น้ำตาลดำ ครั่ง กายาน ไม้สัก น้ำมันมะพร้าว นอกจากนี้ยังมี สินค้าที่ไทยนำมาจากจีนแล้วเอาไปขายที่ญี่ปุ่นด้วยส่วนสินค้าที่ไทยซื้อจากญี่ปุ่นก็มี ทองคำ ทองรูปพรรณ ทองแดง ฉากญี่ปุ่น เหรียญญี่ปุ่น ตู๋ลายรดน้ำ เครื่องกระเบื้อง ใบชา ภาชนะทำด้วยไม้ ภาชนะทำด้วยเงิน ภาชนะทำด้วยทองแดง เหล็กแท่ง เงินแท่ง น้ำมันชักเงา ผ้าแพรหนังไก่ ผ้าแพรต่วน ผ้าถัก ผ้าลูกไม้ เครื่องลายคราม และม้า⁵⁶

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย จีนและญี่ปุ่นยังคงเป็นประเทศที่ไทยติดต่อค้าขายทางเรือด้วยมากที่สุด ในระยะเวลาดังกล่าวโดยเฉพาะรัชสมัยพระเจ้าท้ายสระ ประเทศจีนตกอยู่ในสภาพข้าวยากหมากแพง ดังนั้นข้าวจึงเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทย โดยมีจีนเป็นลูกค้าสำคัญ นับจาก พ.ศ. 2266 ถึงพ.ศ. 2294 ซึ่งอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ มีเรือสินค้าของหลวงจากไทย และเรือสินค้าของพ่อค้าเอกชนบรรทุกข้าว และสินค้าอื่น ๆ ไปขายที่กวางตุ้ง เอ้หมิง ینگโป ออกเทียบเป็นจำนวนหลายลำ สินค้าประเภทข้าวที่ส่งไปขายที่ประเทศจีนนี้ ได้รับการยกเว้นภาษีจากรัฐบาลจีน เช่นเดียวกับสินค้าที่บรรทุกลับมาเป็นสินค้าเข้าของประเทศ ยิ่งกว่านั้นรัฐบาลจีนยังอนุญาตให้ซื้อสินค้าที่ทางรัฐบาลไทยต้องการได้ รวมทั้งม้าเป็นจำนวนร้อย ๆ ตัว ทั้ง ๆ ที่ตามธรรมดาแล้วม้าเป็นสินค้าต้องห้าม เพราะถือเป็นสัตว์ที่ใช้ในการสงคราม นอกจากประเทศจีนแล้ว เรายังขายข้าวให้แก่ญี่ปุ่นด้วย โดยบรรทุกลงเรือหลวงไปขายยังเมืองทังหวาซากิ ต่อจากนั้นจึงเดินทางไปยังประเทศจีน ไทยได้ส่งเรือไปค้าขายกับประเทศญี่ปุ่น

⁵⁵ ไม้เตาเนื้อแข็งชนิดหนึ่ง ลำต้นมีหนาม ผักมีหนามละเอียด เมล็ดกลมเปลือกแข็งสีเทาอมเขียว

ครั้งสุดท้ายในพ.ศ. 2288 คือ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศก่อนเสียกรุงครั้งที่ 2 พอกอง
แตกแล้ว ในพ.ศ. 2310 ความสัมพันธ์ทั้งทางการทูตและการค้าระหว่างประเทศทั้งสองในสมัย
อยุธยา ก็ยุติลง⁵⁷

นอกจากประเทศจีนซึ่งเป็นประเทศที่ไทยมีการติดต่อทางการค้ามากที่สุดแล้ว และ
ญี่ปุ่นแล้ว ก็ยังมีประเทศอื่น ๆ อีกที่ทำการค้าขายติดต่อด้วย เช่น ฟิลิปปินส์ ซึ่งไทยได้จัดส่ง
สำเภาลงบรรทุกสินค้าไปขายที่มะนิลาทุกปี ๆ ละ 1 ลำ สินค้าที่บรรทุกไปขายได้แก่ ผ้าลินิน
และเหล็ก เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีประเทศอินเดีย ลังกา ชาว สุมาตรา เขมร ญวน เกาหลี มาเก๊า
ญี่ปุ่น รวมทั้งหัวเมืองชายฝั่งโคโรมันเดลด้วย สินค้าที่ไทยส่งไปขายยังดินแดนดังกล่าวมี เนื้อ
ไม้ หมาก ดีบุก ผาง ช้าง เปลือสกินแฮร์ ตะกั่ว งาช้าง สินค้าเหล่านี้เป็นสินค้าต้องห้าม ส่วนสินค้า
ที่ไม่ใช่ของต้องห้ามก็มีเหล็ก น้ำตาล ไม้ซุง เปลือ น้ำมัน มะพร้าวและเขาสัตว์ นอกจากนี้ยังมี
สินค้าที่ไทยซื้อเข้ามา เพื่อนำไปขายต่อยังแห่งอื่น ได้แก่ ไหมดิบ แพรชนิดต่าง ๆ ทองขาว ทอง
เหลือง ทองแดงแท่งและเครื่องเหล็ก เรือสำเภาก็บรรทุกสินค้าเหล่านี้ไปจำหน่ายและซื้อสินค้าพื้น
เมืองกลับมานั้น ส่วนใหญ่จะเป็นของรัฐบาล นอกนั้นเป็นเรือสำเภาของพ่อค้าอื่น เช่นขุนนาง
และพ่อค้าเอกชนชาวจีน⁵⁸

6.2.2 การค้ากับประเทศยุโรปตะวันตก

การค้ากับประเทศยุโรปตะวันตกของยุรยานั้น เริ่มขึ้นครั้งแรกในสมัยอยุธยาตอน
กลางคือ ในสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ในสมัยนี้มีชาวยุโรปชาติโปรตุเกสได้เข้ามา
ติดต่อด้านค้าขายกับอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2054 แล้วชาวยุโรปชาติฮอลันดา อังกฤษ ก็เข้ามาใน พ.ศ. 2147
และ 2155 ตามลำดับ และฝรั่งเศสเข้ามา พ.ศ. 2205 พระเจ้าแผ่นดินไทยโปรดให้ชาวยุโรปตะวันตก
เหล่านี้เข้ามาค้าขาย และพระราชทานที่ให้ตั้งภูมิลำเนาโปรดให้จัดที่หลวง ตั้งห้าง สร้างโรงสินค้า
ให้เช่า แบ่งออกเป็นเขต ๆ กรุงศรีอยุธยาจึงกลายเป็นศูนย์กลางการค้าขายในแถบนี้ เมอร์ซิ-
เออร์ วาเช (Vachet) ซึ่งเคยเข้ามาในไทย เสนอรายงานต่อคณะเสนาบดีของประเทศฝรั่งเศส
พ.ศ. 2228 ว่า

*เมืองไทยนั้นเป็นเมืองหนึ่งในโลก ที่จะให้เห็นชนชาติ
ต่าง ๆ รวมกันอยู่ จะหาเมืองใดที่จะมีชนชาติต่าง ๆ
มากเหมือนในเมืองไทย เป็นหาไม่ได้ เมื่อ 50 ปี
ล่วงมาแล้วพวกชาวฮอลันดาได้มาตั้งห้างอย่างงดงาม
สำหรับทำการค้าขาย พวกโปรตุเกสต้องทิ้งดินแดน*

ที่มีไว้ในอินเดียมาตั้งกอลดนีในเมืองไทย พวก
อังกฤษก็คอยหาช่องทางทุกอย่างสำหรับจะมาตั้งตัว
อยู่ในเมืองนี้ บริษัทฝรั่งเศสก็มีห้างอยู่ในเมืองไทย
ห้างหนึ่ง ในเมืองนี้ยังมีชนชาวอิตาเลียน ชาว
สเปน ชาวเยอรมัน ชาวเปอร์เซีย และชาติอื่น ๆ
อีกเป็นอันมาก...⁵⁹

6.2.2.1 ความสัมพันธ์ทางการค้ากับโปรตุเกส⁶⁰

โปรตุเกสเป็นชาติแรกที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับไทยในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เมื่อพ.ศ. 2054 และได้รับพระราชทานที่ดินให้สร้างห้างและวัดได้ ในสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช นอกจากนั้นยังได้รับสิทธิพิเศษไม่ต้องเสียส่วยสาอากร เป็นเวลา 3 ปี ดังปรากฏในหนังสือของเฟอดินันเดซ ปินโต ตอนหนึ่งกล่าวว่า ทหารโปรตุเกสรวมทั้งตัวปินโตด้วยได้ไปในงานพระราชสงคราม คราวสมเด็จพระชัยราชาธิราชรบเชียงใหม่ ครั้นกลับมาทรงปูนบำเหน็จพวกโปรตุเกสงดเก็บส่วยสาอากรสินค้าของพวกโปรตุเกสเป็นเวลา 3 ปี สินค้าของโปรตุเกสส่วนใหญ่ได้แก่ อาวุธปืน ไทยในสมัยนั้นยังไม่มีอาวุธปืน จึงเห็นว่าอาวุธปืนเป็นอาวุธที่วิเศษ คนที่มีปืนเพียงไม่กี่คน สามารถจะข่มขู่คนเป็นจำนวนมากที่ไม่มีอาวุธได้ ดังนั้นสินค้าอาวุธปืนที่โปรตุเกสนำเข้ามาจึงกลายเป็นสินค้าต้องห้าม เอกชนไม่มีสิทธิ์ซื้อขาย นอกจากหลวงหรือรัฐบาลเท่านั้นที่สามารถซื้ออาวุธปืนได้ นอกจากนั้นในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทหารโปรตุเกสยังได้ช่วยไทยรบพม่าอีกด้วย สมเด็จพระเอกาทศรถได้ส่งทูตไปยังผู้สำเร็จราชการโปรตุเกสที่เมืองกัว เพื่อชักชวนพวกพ่อค้าชาวโปรตุเกสเข้ามาค้าขายในไทยมากขึ้น โปรตุเกสดำเนินนโยบายการค้าและการทำการเผยแพร่งานศาสนาพร้อมกัน โปรตุเกสจึงดำเนินกิจการไปด้วยดีตลอดจนสิ้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ

6.2.2.2 ความสัมพันธ์ทางการค้ากับฮอลันดา⁶¹

บริษัทดัชอินเดียนตะวันออกของฮอลันดาได้เข้ามาทำการค้ากับอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2147 ซึ่งเป็นปลายสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยมีนายคอร์เนลิอุส เสป็คซ์ เข้ามาเป็นทูตพระองค์โปรดให้เข้าเฝ้าและได้เจรจาทำความตกลงเรื่องการค้า และทรงอนุญาตให้ตั้งสถานการค้าในกรุงศรีอยุธยาได้ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลนี้ ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นสมัยที่ว่างเว้นจากสงคราม จึงมีความเจริญ

เติบโตทางการค้ามาก ดังปรากฏในบันทึกของ โยส เซาเติน ซึ่งได้บรรยายไว้ใน พ.ศ. 2179 กล่าวถึงการค้าของไทยว่า ในกรุงศรีอยุธยามีชาติต่าง ๆ เข้ามาค้าขายมากมาย ทั้งชาวยุโรป และเอเชีย กษัตริย์ไทยทรงเป็นผู้ควบคุมการค้า มีเรือสินค้าของพระองค์ โดยมีเจ้าหน้าที่ เจ้าพนักงานทำการค้าแทนพระองค์ นอกจากนั้นพระองค์ยังได้ทรงแต่งตั้งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรี กับฮอลันดาถึงยุโรป มีจุดมุ่งหมายเพื่อเจรจาทางการค้า ชักชวนพ่อค้าชาวฮอลันดา ช่างต่อเรือ ช่างฝีมือให้เข้ามายังเมืองไทยชาวฮอลันดาจึงเข้ามาค้าขายในเมืองไทยมากขึ้นเป็นลำดับ ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของอยุธยาดีขึ้น ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า พระนครศรีอยุธยา ครั้งนั้นเกษมสมบูรณ์ยิ่งนัก ฮอลันดาเริ่มมีฐานะมั่งคั่งมากในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทั้งนี้เพราะไม่มีคู่แข่งในทางการค้า อีกทั้งยังได้รับการโปรดปรานจากพระเจ้าแผ่นดินที่ได้ช่วยเหลือพระองค์ปราบกบฏ การค้าเจริญถึงกับสร้างตึกศิลาขึ้นเป็นคลังสินค้าแทนของเดิมที่ทำด้วยไม้

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระองค์ต้องใช้จ่ายเงินมากในการปราบกบฏและทำสงคราม ดังนั้นพระองค์จึงต้องหาเงินมาเพิ่มโดยการขยายการควบคุมสินค้าต้องห้ามออกไปจากเดิม คือ ขยายไปยังสินค้าอื่น ๆ อีกหลายประเภท เช่น ผ้าให้เป็นสินค้าต้องห้ามประเภทขาเข้า ซึ่งเดิมมีแต่เครื่องศาสตราวุธ ส่วนสินค้าขาออกต้องห้ามกำหนด ดินประสิ่ว ตะกั่ว ผาง หมากสง หนังสัตว์ เนื้อไม้ ช้างและงาช้าง เหล่านี้เป็นสินค้าที่เพิ่มเติมขึ้นในสมัยนี้

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ อยุธยาได้ทำสัญญากับฮอลันดา เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2207 ใจความสำคัญในสัญญามีว่า ประเทศคู่สัญญาจะดำเนินการเพื่อให้มีสัมพันธไมตรีอันดีต่อกันระหว่างสองประเทศสืบไป สมเด็จพระนารายณ์ฯ จะต้องทรงลงโทษอย่างหนักแก่ผู้เป็นอุปสรรคขัดขวางการดำเนินงานของบริษัท ชาวต่างชาติจะได้รับสิทธิทางการค้าโดยเสรีทั่วราชอาณาจักรไทย โดยชาวต่างชาติจะจ่ายภาษีอากรให้ตามอัตราที่กำหนด นอกจากนั้นการซื้อขายหนังกวาง หนังวัวและของป่า เป็นเรื่องของบริษัทแต่เพียงผู้เดียว

จากสัญญาฉบับนี้ทำให้ฮอลันดาสามารถติดต่อค้าขายกับราษฎรได้โดยตรง จึงทำให้ฮอลันดากลายเป็นผู้ผูกขาดการค้าในอยุธยาและตะวันออกไกลแต่เพียงผู้เดียว ต่อมาฮอลันดาได้สิทธิผูกขาดไม้กระลำพักและรังนก ฮอลันดาเริ่มมีอำนาจมากขึ้นและมักแสดงที่พาคุ่มอำนาจดังเช่นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เรือฮอลันดา 2 ลำทำการปิดอ่าวเมืองตะนาวศรีเป็นเวลา 2 เดือน เพื่อคอยขัดขวางมิให้เรือค้าขายของชาวต่างประเทศอื่น ๆ เข้าและออกจากเมืองตะนาวศรี นอกจากนั้นทางการศาลของไทย ตามสัญญาที่ไทยทำกับฮอลันดานั้น ตุลาการ

ไทยจะไม่มีสิทธิที่จะพิจารณาพิพากษาเป็นการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของไทยเป็นครั้งแรก เหตุที่ไทยต้องยอมลงนามในสัญญาเพราะฮอลันดาใช้เรือรบเข้ามาปิดอ่าวไทย เมื่อฮอลันดามีอำนาจมากขึ้น สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงเริ่มหันไปสร้างความสัมพันธ์ไมตรีกับฝรั่งเศสและอังกฤษ เพื่อถ่วงดุลย์อำนาจฮอลันดา ไม่ให้ฮอลันดากระทำรุนแรงกับไทย

ปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับฮอลันดาเริ่มเสื่อมลง ทั้งนี้เพราะไทยเริ่มติดต่อกับประเทศฝรั่งเศสอย่างจริงจังมากขึ้น

6.2.2.3 ความสัมพันธ์ทางการค้ากับอังกฤษ⁶²

อยุธยาเริ่มมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พ.ศ. 2155 อังกฤษได้เข้ามาขอตั้งสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยา แต่การค้าของอังกฤษที่กรุงศรีอยุธยาหาได้เจริญสมความคาดหมายไม่ เพราะปรากฏว่า ชาวฮอลันดาคอยกีดขวางด้วยประการต่าง ๆ จนถึงกับเกิดการทะเลาะวิวาทกันเนื่อง ๆ ความยากลำบากอีกประการหนึ่งของพ่อค้าอังกฤษคือ มีเรืออังกฤษน้อยลำเข้ามายังอยุธยา นอกจากนั้นพวกพ่อค้าต้องขายสินค้าโดยไม่ได้รับของและเปลี่ยนทันที ได้รับแต่เพียงค้ำมันสัญญาที่จะได้รับสินค้าอย่างอื่นมาแลกเปลี่ยนในระหว่างรอสินค้านี้ พวกพ่อค้าก็ต้องขอยืมเงินจากพระคลังใช้โดยเสียดอกเบี้ยแพง ส่วนนโยบายการอ้างสิทธิเลือกซื้อสินค้าก่อนของรัฐบาลไทย ซึ่งมีหลักฐานอยู่ในรายงานของนายมาร์เติน เฮาต์แมน พ่อค้าฮอลันดาเขียนไปถึงนายเฮนดริก เจนเสน ที่ปัตตานี เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 2155 กล่าวว่า พ่อค้าอังกฤษประสบความยุ่งยาก เนื่องจากรัฐบาลไทยอ้างสิทธิเลือกซื้อสินค้าก่อน ลูกค้านั้นหนีสัดค้านและไม่ยอมขนถ่ายสินค้า พฤติกรรมดังกล่าวนี้ก็มีส่วนทำให้อังกฤษเสียเปรียบทางการค้า นอกจากนี้ฮอลันดาผู้ซึ่งมีสิทธิที่จะทำการซื้อขายได้อย่างเสรี และมีอำนาจผูกขาดสินค้าบางอย่างหัวพระราชอาณาจักร เป็นเหตุให้พ่อค้าฮอลันดา กีดกันขัดขวางพวกพ่อค้าชาวอังกฤษ ทำให้การค้าของอังกฤษไม่เจริญ มีหน้าซ้ำต้องขาดทุนมากมาย บริษัทอังกฤษอินเดีย ตะวันออก จึงได้ประชุมปรึกษากันใน พ.ศ. 2165 ได้ตกลงให้เลิกสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยา และปัตตานีเสีย ดังนั้นอังกฤษจึงได้สั่งปิดท่าที่กรุงศรีอยุธยาอย่างเด็ดขาด

ใน พ.ศ. 2169 การค้าระหว่างไทยกับบริษัทอังกฤษอินเดียตะวันออกต้องหยุดชะงักไประยะหนึ่ง เป็นช่วงที่อังกฤษเกิดสงครามกลางเมือง ระหว่างพระเจ้าชาลส์กับสภาผู้แทนราษฎร

บริษัทอังกฤษอินเดียตะวันออกไม่มีตัวแทนการค้าของบริษัทอยู่ในอยุธยาเป็นระยะเวลาถึง 35 ปี จนถึง พ.ศ. 2202 ญวนยกกองทัพเข้าตีเขมร ห้างของบริษัทอังกฤษที่เขมรถูกพวกญวนเข้าปล้นและพวกพ่อค้าอังกฤษถูกจับ พวกพ่อค้าอังกฤษที่หนีได้ก็ลงเรือเดินทางเข้ามายัง

อยุธยา สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ให้การต้อนรับเป็นอย่างดี และพระองค์ยังทรงมีพระราชดำรัสกับ จอห์น รอร์ลินส์ คนอังกฤษในขณะพ่อกำนันว่า ถ้าอังกฤษประสงค์จะมาตั้งห้างทำการค้าขายที่กรุงศรีอยุธยาอีกก็ทรงยินดีต้อนรับ และจะได้รับสิทธิพิเศษต่าง ๆ ในการค้าขายเช่นเคย ดังนั้นอังกฤษจึงได้เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่งในพ.ศ. 2204 พระราโชบายของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ต้องการให้ไทยหลุดพ้นจากอิทธิพลทางเศรษฐกิจของฮอลันดา โดยหวังจะดึงอังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาค้าขายเพื่อถ่วงดุลย์อำนาจฮอลันดา ทำให้ฮอลันดาไม่พอใจ จึงเรียกร้องสิทธิทางการค้ามากขึ้น

เมื่ออังกฤษเปิดห้างค้าขายในอยุธยาอีกครั้ง การค้าของพ่อค้าอังกฤษก็ยังคงประสบกับความยากลำบาก แม้สมเด็จพระนารายณ์ฯ จะทรงยินดีต้อนรับก็จริง เพราะปรากฏว่า เจ้าพระยาพระคลังเมื่อซื้อสินค้าจากพ่อค้าอังกฤษไปแล้ว ต่อมาเมื่อทราบว่าจะขายสินค้าเหล่านั้นไม่ได้กำไร ก็คืนสินค้าต่อพ่อค้าอังกฤษ การกระทำเช่นนี้ทำให้พ่อค้าชาวอังกฤษท้อใจมาก แต่ทั้งนี้สมเด็จพระนารายณ์ฯ คงจะไม่ทราบการกระทำของเจ้าพระยาคลังต่อพ่อค้าอังกฤษ ในปีพ.ศ. 2217 บริษัท อีสต์ อินเดีย หันมาเอาใจใส่ในการค้ากับประเทศไทยมากขึ้น โดยจัดส่งพ่อค้าเข้ามาสมทบพวกที่ประจำอยู่ ณ สถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อพวกพ่อค้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ถวายเครื่องบรรณาการตามธรรมเนียม สมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้พระราชทาน “ตราตั้ง” หรือ ใบอนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษ เพื่อทำการซื้อตีบุกตามหัวเมืองทางใต้ได้โดยสะดวก แต่การค้าขายของบริษัทอังกฤษก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้เพราะว่า พวกพ่อค้าอังกฤษมักจะถูกพอลคอนกีดกัน ขัดขวางและกลั่นแกล้งอยู่ตลอดเวลา นอกจากนั้นบริษัทอังกฤษมิได้แสดงความตั้งใจอันแท้จริงที่เข้ามาจัดการกิจการของตนในประเทศไทย มีหน้าเข้าบริษัทยังเป็นหนี้รัฐบาลไทยเสียอีก บริษัทจัดส่งพ่อค้าอังกฤษเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาหลายคน เพื่อมาสะสมกิจการของบริษัท และเพื่อหาทางปรับปรุงการค้าของตนให้ดีขึ้น แต่ก็หาสำเร็จสมประสงค์ไม่ ในปี พ.ศ. 2227 ห้างของบริษัทอังกฤษที่กรุงศรีอยุธยาก็ปิดอีก จะมีแต่พวกพ่อค้าเอกชนที่เคยเข้ามาเป็นเจ้าหน้าที่ของบริษัททำการค้าบ้าง เช่น นายริชาร์ด เบอร์นาบี และแซมมวล ไวท์ ตลอดรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษก็เริ่มขาดหายไป จะเริ่มใหม่อย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

6.2.2.4 ความสัมพันธ์ทางการค้ากับฝรั่งเศส⁶³

ฝรั่งเศสได้เข้ามาติดต่อค้าขายในเมืองไทยครั้งแรก พ.ศ. 2205 โดยพวกบาทหลวงเข้ามาเผยแพร่ศาสนา สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ให้การต้อนรับเป็นอย่างดี ฝรั่งเศสได้เข้ามาตั้งห้างค้าขายในกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2223 ตัวแทนบริษัทการค้าของฝรั่งเศสเข้าเฝ้าสมเด็จพระ

พระนารายณ์ฯ จากนั้นความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับไทยก็เริ่มแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น จนกระทั่งใน พ.ศ. 2228 ไทยจึงได้ทำสัญญากับบริษัทอินเดียฝรั่งเศส สรุปความว่าทางฝ่ายไทยอนุญาตให้พ่อค้าชาวฝรั่งเศสเข้ามาทำการค้าขายในเมืองไทยได้ โดยไม่ต้องเสียภาษีสินค้าทั้งขาเข้าและขาออก แต่สินค้าต่าง ๆ บริษัทจะต้องไปซื้อที่คลังหลวงเพียงแห่งเดียว ผู้จัดการในบริษัทฝรั่งเศสมีอำนาจปกครองคนในบังคับของบริษัทได้ตามความพอใจ นอกจากนั้นบริษัทยังทำการค้าตีบุกในเมืองกลางได้ผู้เดียว และสินค้าพริกไทยบริษัทฝรั่งเศสเป็นผู้ผูกขาดซื้อพริกไทยที่ปลูกในประเทศไทยได้ทั้งหมด โดยให้ราคายืนหาบละ 16 ปาดาก (เงินสเปนใช้ในเมืองมะนิลาราว 6 ตำลึงกึ่ง) ต่อมาฝรั่งเศสได้ส่งให้ มงสิเออร์ ลาลูแบร์ เป็นทูตเข้ามาแก้ไขสัญญาใหม่ใน พ.ศ. 2230 ความว่า อนุญาตให้พ่อค้าชาวฝรั่งเศสซื้อขายสินค้าโดยทั่วไป เว้นแต่สินค้าต้องห้ามบางอย่างมี ดินประสิวขาว ดินประสิวดำ กำมะถัน งาช้าง ช้าง หมาก ฝาง ปืน เครื่องศาสตราวุธ ต้องซื้อขายกับพระคลังสินค้าแห่งเดียว อนุญาตให้ผูกขาดตีบุกเมืองกลาง บางพลี และรับรองสัญญาเรื่องพริกไทยที่ทำไว้เดิม ในขณะที่ฝรั่งเศสกำลังมีบทบาทมากขึ้นในกรุงศรีอยุธยาตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ และได้เกิดการจลาจลขึ้นในขณะที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงพระประชวร เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ สวรรคต อำนาจทางการค้าและการเมืองของฝรั่งเศสก็หมดไป

การค้าขายกับต่างประเทศตะวันตกในสมัยปลายอยุธยา เริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเพทราชา ถึงสิ้นสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ หรือตั้งแต่พ.ศ. 2231 ถึง พ.ศ. 2310 การค้าขายในสมัยนี้ตกต่ำมาก ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะสมเด็จพระเพทราชาไม่มีพระประสงค์จะเกี่ยวข้องกับชาวยุโรปตะวันตก เนื่องจากพระองค์กลัวว่าพวกชาวยุโรปตะวันตกจะเข้ามามีอิทธิพลทางการเมืองอีกเหมือนในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ พระเพทราชาได้กำจัดเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ (ฟอลคอน) ซึ่งมีอำนาจมากในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ เกือบจะทำให้ไทยตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ในขณะที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ กำลังประชวร เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ สวรรคตแล้ว พระเพทราชาได้ขึ้นครองราชย์สืบต่อมา พระองค์ได้จัดกองทัพเข้าโจมตีขับไล่กองทหารฝรั่งเศสที่ตั้งอยู่ป้อมบางกอกธนบุรี จนในที่สุดฝรั่งเศสจึงส่งทูตเจรจาขอเลิกรบและยกกองทัพออกจากเมืองไทยกลับฝรั่งเศส สมเด็จพระเพทราชาตกลง แต่ยึดตัวบิชอป เมเตโลโปลิส สังฆราชกับพวกพ่อค้าฝรั่งเศสไว้เป็นประกัน จนกว่าราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสจะกลับมา เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นปัจจัยให้สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับฝรั่งเศสขาดสะบั้นทันที จากนโยบายของสมเด็จพระเพทราชาและสภาวะภายในกรุงศรีอยุธยายังไม่เรียบร้อยดี

จึงทำให้พวกพ่อค้าต่างชาติเข้ามาติดต่อกับค้าขายน้อย ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระสุริเยนทราธิราช (พระเจ้าเสือ) มีพระประสงค์จะฟื้นฟูสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส และส่งเสริมการค้าขายอีกด้วย ดังปรากฏในจดหมายเหตุของนายลันเยว่า “พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่นี้แสดงพระราชประสงค์จะทรงเจริญพระราชสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส ซึ่งได้ขาดการสัมพันธไมตรีกันมาถึง 15 ปีแล้ว” และจดหมายเหตุของ หลุยส์ เดอร์ ซีเซ รายงานไปยังราชสำนักกรุงฝรั่งเศสว่า การที่พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาที่พระราชประสงค์จะให้พ่อค้าฝรั่งเศสเข้ามาทำการค้าขายและตั้งห้างร้านในพระราชอาณาจักรไทยนั้น เนื่องจากเวลานี้เมืองไทยมีการค้าและเศรษฐกิจรุ่งโรยมาก ไม่มีพ่อค่านานาชาติชาวยุโรปเข้ามาค้าขายในเมืองไทยเลย แม้พวกพ่อค้าชาวอินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับก็เข้ามาน้อยมาก แต่ฝรั่งเศสและชาวยุโรปก็ไม่ได้เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยามากมาย คับคั่งเหมือนสมัยก่อน ทั้งนี้เพราะในปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงพุทธศตวรรษที่ 23 นั้น เกิดความยุ่งยากในยุโรป เป็นต้นว่า อังกฤษ ฝรั่งเศส แข่งขันอำนาจกัน在地แดนอเมริกา ในอินเดีย และภายในยุโรปเองก็เกิดสงครามสืบราชสมบัติสเปน (พ.ศ. 2245-พ.ศ. 2256) และสงคราม 7 ปี (พ.ศ. 2299-พ.ศ. 2306)⁶⁴

จากสาเหตุต่าง ๆ ดังกล่าวสภาพการค้ากับต่างประเทศในสมัยอยุธยาตอนปลายจึงตกต่ำ สภาพเศรษฐกิจ การเงินก็เริ่มฝืดเคืองลง พวกราษฎรพลเมืองพากันบ่นว่า ได้รับความเดือดร้อน เกิดความยากจนโดยมากออกจะเสียใจที่พวกยุโรปตะวันตกไปจากเมืองไทย เพราะเมื่อพ่อค้าชาวยุโรปตะวันตกอยู่เงินทองไหลมาเทมา แต่มาบัดนี้ไม่ใคร่จะเห็นเงินกันเสียแล้ว มองสิเออร์ เดอบูร์ เข้ามากรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2256 ในแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ กล่าวว่า “ข้าพเจ้ามีความประหลาดใจมากที่สุดที่ได้เห็นบ้านเมืองรุ่งโรยลงไปมากทั่วราชอาณาจักรไทยเวลานี้ ไม่เหมือนกับเมืองไทยเมื่อ 50 ปีล่วงมาแล้ว ซึ่งเป็นเวลาที่พวกเราได้มาเห็นเป็นครั้งแรกในเวลานี้ไม่ได้เห็นเรือต่างประเทศจำนวนมาก หรือเห็นเรือไทยไปมาค้าขายดังแต่ก่อนแล้ว⁶⁵

ตารางที่ ๒* เปรียบเทียบรายการสินค้าออกแต่ละสมัย^{๖๖}

รายการสินค้าส่งออก	สมัยสุโขทัย ^๖	สมัยอยุธยาตอนต้น ^๒	สมัยอยุธยาตอนกลาง ^๓
เครื่องสังโลก	X	X	
ถ้วยชาม	X	X	
ไม้หอม	X	X	X
กระวาน	X	X	X
พริกไทย	X	X	X
งาช้าง	X		X
ช้าง	X		
ม้า	X		
ฝาง		X	X
กฤษณา		X	X
กานพลู		X	
ข้าว		X	X
ไม้สัก			X
น้ำตาล		X	X
เกลือ	X		X
เหล็ก		X	X
รง			X
หนังสัตว์		X	X
ดีบุก	X		X
ฝ้าย			X
หมาก			X

*คัดจาก เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, "สภาพการค้าของไทย พ.ศ. 2325-2398", หน้า 20.

สภาพการค้าขายในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายชบเซาโดยตลอดสำหรับการค้ากับต่างประเทศในยุคนี้ ยังคงมีเรือสินค้าพ่อค้าจีน ญี่ปุ่น และฮอลันดาบ้าง ดำเนินการค้าภายในกรุงศรีอยุธยา แต่พ่อค้าต่างชาติในสมัยนี้ ถูกตัดสิทธิพิเศษลงหลายอย่างด้วยกัน ครั้นเมื่อกรุงแตกในพ.ศ. 2310 แล้ว การติดต่อค้าขายกับยุโรปตะวันตกก็ยุติลงไปด้วย

6.2.3 วิธีการ แบบแผนและนโยบายการค้าของอยุธยา

การค้าขายกับต่างประเทศของไทยสมัยอยุธยานั้น เป็นเรื่องของการค้าสำเภา และเป็นการค้าที่ปฏิบัติกันมา มีทั่วไปในนาน้ำกรุงศรีอยุธยา และยังมีปรากฏอยู่ในกฎหมายเท่าที่พบ 2 มาตราด้วยกันคือ ในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ พ.ศ. 1903 ได้กล่าวถึงการค้าสำเภาในสมัยพระเจ้าอู่ทองว่า

มาตราหนึ่ง ทวยราษฎรทั้งหลายจะฝากสินค้าให้ท่านไป
ขายต่างเมืองก็ดี ฝากลงสำเภาก็ดี ให้ซื้อขายแต่
กลางเมืองก็ดี ให้มีผู้เฝ้าผู้แก่เพื่อนฝูงมาช่วยคิดราคา
ทุนทรัพย์ ให้รู้เห็น...⁶⁷

และปรากฏข้อความเกี่ยวกับการค้าสำเภา ในกฎหมายลักษณะพยาน พ.ศ. 1894 มาตราหนึ่งว่า

...ประการหนึ่งในคางคามหาสมุทร ชาว } เรือ
วิวาทกัน เพื่อน } สำเภา เป็นพยาน ประการหนึ่ง
ชาว } เรือ สำเภา ลำเดียวกัน วิวาทกัน ผู้ไป } เรือ
ลำเดียวกัน เป็นพยาน...⁶⁸

จากกฎหมายสองฉบับนี้ แสดงให้เห็นว่า การค้าต่างเมืองถือเป็นกิจกรรมที่สำคัญประการหนึ่งของชาวอยุธยาในสมัยนั้น ผู้ปกครองจึงได้ออกกฎหมายออกมา เพื่อคุ้มครองและรักษาผลประโยชน์ให้กับผู้ที่ประกอบการค้าสำเภา

ผู้ประกอบการค้ากับต่างประเทศในสมัยอยุธยา ได้แก่ กลุ่มที่มีทุนทรัพย์จำนวนมากที่สามารถแต่งเรือสำเภาออกไปค้าขายได้ เห็นจะได้แก่พระมหากษัตริย์ เจ้านาย เสนาบดี และขุนนาง สำหรับพระมหากษัตริย์นั้น เพราะพระองค์ทรงแต่งสำเภาหลวงออกไปค้าขายด้วยทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ และส่วนที่ให้พระคลังสินค้าเป็นผู้ดำเนินการ ดังมีหลักฐานจากบันทึกของลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสได้บันทึกไว้ว่า การค้าขายต่างประเทศนั้น ผูกขาดเป็นของพระมหากษัตริย์เสียพระองค์เดียวแทบทั้งหมด การค้าในบ้านเมืองไม่สู้มีมากเท่าใดนัก

จนแทบจะกล่าวได้ว่า เป็นการสุจริตที่ใครจะเพียรพยายาม ยกตนให้เป็นเศรษฐีด้วยการค้าขายได้⁶⁹ ปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงขยายการค้าของหลวงขึ้นใหญ่โตมาก พระองค์ไม่ทรงพอพระทัยแต่เพียงขายส่งให้ราษฎรรับซื้อไปขายปลีกในท้องตลาดอีกชั้นหนึ่งเท่านั้น แต่ยังโปรดให้ตั้งร้านของหลวงในท้องตลาด ท้องถนน ลำน้ำ สำหรับขายปลีก สินค้าของหลวงอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีคลังสินค้าตามหัวเมืองต่าง ๆ ทรงส่งผ้าทอด้วยด้ายไปยังคลังสินค้าตามหัวเมืองเหล่านั้น เพื่อขายแก่ราษฎร⁷⁰

นอกจากเป็นเรือสำเภาของพระมหากษัตริย์แล้ว ยังมีสำเภาส่งที่ให้พระคลังสินค้าเป็นผู้ดำเนินการ สำหรับส่วนนี้คงจะเป็นหน้าที่ของข้าราชการที่ปรากฏในทำเนียบศักดิ์นาพลเรือนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แก่ตำแหน่งโกษาธิบดี (พระคลัง) ซึ่งทำหน้าที่ว่าราชการกรมท่า ถือศักดินา 10,000 และถือตราบัวแก้ว เป็นผู้ควบคุมการคลังและงานค้าสำเภา ตลอดจนจัดการดูแลปกครองชาวต่างประเทศที่ได้พำนักในอยุธยา นอกจากนี้กรมนั้นยังแบ่งออกเป็นกรมท่าซ้ายและกรมท่าขวา โดยกำหนดให้กรมท่าซ้ายอยู่ในความรับผิดชอบของพระยาโชฎีการาชเศรษฐี มีหน้าที่ดูแลปกครองพ่อค้าชาวจีน กรมท่าขวาให้อยู่ในความรับผิดชอบของพระจุฬาราชมนตรี ให้ดูแลพวกแขก ได้แก่ พ่อค้าชาวอินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ และแขกมัวร์ (ส่วนพ่อค้าชาติอื่น ๆ ที่เข้ามาค้าขายในภายหลัง ก็จัดให้ขึ้นอยู่กับกรมท่าซ้ายบ้าง กรมท่าขวาบ้าง เช่น พวกฮอลันดาขึ้นกับกรมท่าซ้าย ฝรั่งเศส อังกฤษ ญี่ปุ่น ชาว มลายูขึ้นกับกรมท่าขวา)⁷¹

ส่วนเจ้าหน้าที่ประจำเรือของสำเภาหลวงนั้น นิยมใช้ชาวต่างชาติคือ แขกเปอร์เซีย และชาวจีนเป็นนายเรือ มีชาวไทยบ้างเป็นคนคอยควบคุม แต่ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นชาวจีน ซึ่งมีหน้าที่ทั้งการเดินเรือและการค้าขาย ทั้งนี้เพราะคนไทยไม่ได้สนใจและมีความชำนาญในเรื่องการเดินเรือมาแต่เดิม ชาวจีนเหล่านี้เข้ามารับราชการในราชสำนักไทยโดยเฉพาะในหน่วยงานพระคลัง ซึ่งเกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติ ดังปรากฏอยู่ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถดังนี้⁷²

จุนจู้	นายสำเภา	นา 400		
ตันหน	ดูทาง	} สำเภา	ใหญ่	} นา 200
ล่าต้า	บาญชีใหญ่			
ปั้นจู้	ซ่อมแปลงสำเภา	} 2 นายท้าย	}	} นาคคนละ 80
ไต่กั้ง	ซ้าย			
	ขวา			

ชินเตงเถา	ชาย	} 2 บัญชีกลาง	}	}							
	ขวา										
อาบั้น	กระโตงกลาง	}			}						
จงกว่า	ใช้คนทั้งนั้น					}	}				
เต็กซ้อ	ได้ว่าระวางบันทุก							}	}		
อาทัง	ข้างไม้สำเภา									}	}
เอียวกั๋ง	บูชาพระ										
ตัวเดียว	ว่าสายเดียว	}			}						
	กับเสาท้าย										
สำบั้น	กับเสาหน้า	}			}						
ขมภู'			}	}							
เท่าเต็ง	ว่าสมอ					}	}				
ผู้เตี้ยว	ทอดคั้ง	}			}						
อิดเขียร	} ลค		}	}							
ยี่เขียร											
สามเขียร											
จับกะเถา	กวาดสำเภา	}	}								
เบียบั้น	จ่ายกับข้าว			}	}						
ชินเต้ง	18 คน ทนาย					}	}				
								}	}		
										}	}
		}	}								
นายรอง	7 คน ได้ระวางคนละ 16			}	}						

ชาวจีนเหล่านี้นอกจากจะมีหน้าที่เดินเรือ เพื่อค้าขาย และเพื่อรับใช้ในราชการแล้ว บางคนยังได้มีกิจการค้าเป็นของตนเองอีกด้วย พวกนี้มีเรือสำเภาบรรทุกสินค้าไปขายที่ญวน จีน ญี่ปุ่น ซวา และในคาบสมุทรมลายู ภายใต้การอนุญาตของรัฐบาลไทยด้วย⁷³

นโยบายการค้าต่างประเทศของอยุธยา ในระยะแรกนั้น คือ ก่อนที่จะเปิดการค้ากับยุโรป ชาวตะวันตก นโยบายการค้าของอยุธยาน่าจะเป็นรูปของการค้าเสรี ทั้งนี้เป็นการวิเคราะห์ จากกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จที่ประกาศบังคับใช้ในสมัยพระเจ้าอู่ทอง ฉบับหนึ่งว่า

มาตราหนึ่ง ทวยราษฎรทั้งหลาย จะฝากสินค้าให้
ท่านไปขายต่างเมืองก็ดี ฝากลงสำเภาก็ดี ฝากให้
ซื้อขายแต่กลางเมืองก็ดี ให้มีผู้เฝ้าผู้แก่เพื่อนฝูง
มาช่วยคิดราคาทุนทรัพย์ให้รู้เห็น แลเอาหนังสือ
สำคัญบริคนไว้ว่า ได้กำไรจะปันกันก็ตีมีบันทึกก็ดี
ถ้ามีทำตั้งนั้น เกิดอุบัติเหตุถ้อยความแก่กัน ผู้
โจทว่าฝากผู้จำเลยว่ามีได้ฝากมิได้รับ แลหาความ
ค้ำหนักมิได้ ผู้โจทหาหนังสือมิได้ ให้พระสุรัสวดี
เลิกจากกัน โดยคำโจทสูญเองเปนภัพแก่มันแล ⁷⁴

จากกฎหมายฉบับดังกล่าวนี้ น่าจะสันนิษฐานได้ว่า คงจะมีการค้าเสรีได้กล่าวคือ พ่อค้าต่างชาติ คงมีโอกาสติดต่อค้าขายกับราษฎร และพ่อค้าชาติอื่น ๆ ที่อยู่ในอยุธยาได้โดยตรง โดยไม่ต้องผ่านพระคลังสินค้าเหมือนสมัยหลัง ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ในกฎหมายฉบับดังกล่าวนี้ยังอนุญาตให้ราษฎรที่มีสินค้าจะฝากไปขายยังต่างบ้านต่างเมือง หรือฝากลงสำเภา สามารถหาผู้เฝ้าผู้แก่ หรือเพื่อนฝูง มาเป็นพยานในเรื่องการคิดราคาสินค้า สินค้าที่จะฝากกับสำเภา ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระคลังสินค้ายังไม่มีบทบาทในการเข้ามาเป็นผู้กำหนดราคาสินค้าแต่อย่างใด

นโยบายการค้าต่างประเทศของไทยสมัยอยุธยาได้มีการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือในระยะที่มีชาวต่างประเทศตะวันตกเข้ามาค้าขายกับไทยนั้น ได้มีเหตุทำให้ทางการไทยต้องใช้วิธีดำเนินการค้าแบบผูกขาดขึ้น ซึ่งผู้ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวนี้คือ หน่วยงานใหม่ที่เกิดขึ้นในกรมพระคลัง ซึ่งมีชื่อว่า “กรมพระคลังสินค้า”

กรมพระคลังสินค้า ถือเป็นหน่วยงานที่อยู่ในกรมพระคลังสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า คงจะมีขึ้นเมื่อครั้งที่มิชาวตะวันตกได้เดินทางเข้ามาค้าขาย ที่เกิดกรมพระคลังสินค้านี้ คงมีสาเหตุมาจากสิ่ง 2 ประการต่อไปนี้ คือ⁷⁵

ประการแรก เรือต่างประเทศเอาเครื่องศาสตราวุธ และดินดำกำมะถันเป็นสินค้าเข้ามาขาย ของเหล่านี้รัฐบาลไม่ปรารถนาจะให้ตกไปถึงมือศัตรู แต่จะห้ามมิให้ชาวต่างประเทศ

เอาเข้ามา รัฐบาลก็ต้องการมีไว้สำหรับใช้ราชการบ้านเมือง จึงยอมให้ชาวต่างประเทศเอาเครื่องอาวุธยุทโธปกรณ์เข้ามาได้ แต่บังคับว่าต้องขายแก่รัฐบาลแห่งเดียว เมื่อรัฐบาลซื้อของเหล่านั้นไว้จนมีเกินจำนวนต้องการ รัฐบาลก็ขายเป็นรายย่อยไปแก่ไพร่บ้านพลเมือง

ประการที่ 2 นี้เป็นส่วนสินค้าขาออก มีสินค้าบางอย่างซึ่งหาได้ในพื้นเมือง แต่เป็นของมีน้อยและหายาก เช่น ดีบุก เป็นต้น ของเหล่านี้พวกพ่อค้าต่างประเทศพากันต้องการ จะเอาไปขายประเทศอื่น เพราะขายได้ราคาแพง รัฐบาลจะยอมให้ขายซื้อกันได้ตามใจ เกรงของเหล่านั้นจะหมดสิ้นไม่มีเหลืออยู่สำหรับใช้ในราชการบ้านเมือง จึงกำหนดเป็นสินค้าต้องห้าม มิให้ซื้อขายกันในท้องตลาด ใครมีสินค้าต้องห้ามเหล่านั้น ถ้าจะขาย ให้เอามาขายต่อพระคลัง ใครจะซื้อก็ให้มาซื้อที่พระคลัง รัฐบาลเปิดขายไปแต่พอเห็นสมควร

วิธีการซื้อขายที่รัฐบาลบังคับ เช่นว่ามานี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายเพิ่มเติมว่า บางทีจะมีมาแต่ในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมหรือก่อนนั้นแล้ว แต่เมื่อถึงรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2173-พ.ศ. 2198) คิดจัดการค้าขายในพระคลังให้เป็นทางที่จะได้ผลประโยชน์แผ่นดินเพิ่มเติมอีกทางหนึ่ง จึงตั้งพิกัตสินค้าต้องห้ามให้มากยิ่งขึ้นกว่าเดิม คือ ส่วนสินค้าที่เข้ามาจากต่างประเทศ นอกจากเครื่องศาสตราวุธแล้วก็ได้เพิ่มเติมกำหนดว่าผ้าเป็นสินค้าต้องห้ามอย่างหนึ่ง ใครบรรทุกผ้าเข้ามาต้องให้รัฐบาลรับซื้อเข้าพระคลัง แล้วจำหน่ายไปตามตลาดทั้งในกรุงและหัวเมือง ส่วนสินค้าออกนั้นกำหนดดินประสิว ตะกั่ว ผงหมากสง หนังสัตว์ เนื้อไม้ ช้างและงาช้างเหล่านี้ว่าเป็นสินค้าเพิ่มเติมขึ้น รัฐบาลจึงได้กำไรในพระคลัง เป็นผลประโยชน์แผ่นดินยิ่งขึ้นอีกทางหนึ่ง เมื่อพระคลังมีการซื้อและจำหน่ายสินค้ามากขึ้นเช่นกล่าวมา การแผนกนี้จึงได้นามว่า พระคลังสินค้า

ฉะนั้นเมื่อเกิดกรมพระคลังสินค้าด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้วนี้ ก็อาจกล่าวโยงไปได้ว่าการค้าต่างประเทศของไทยในสมัยอยุธยา นับตั้งแต่สมัยที่มีหลักฐานระบุชัดคือ พระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นมา* ได้มีกรมพระคลังสินค้า เป็นผู้ควบคุมการค้าต่างประเทศ และใช้วิธีผูกขาด

*ตามรายงานของ นายมาเดิน เฮาต์แมน พ่อค้าฮอลันดาเขียนไปถึงนายเฮนดริก เจนสัน ที่ปัตตานี เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2155 กล่าวว่าพ่อค้าจะประสบความยุ่งยาก เนื่องจากรัฐบาลไทยอ้างสิทธิเลือกซื้อสินค้าก่อน ลูกค้านานาชาติคัดค้านและไม่ยอมขนถ่ายสินค้า แสดงว่าในสมัยพระเจ้าทรงธรรมได้มีระเบียบกฎหมายคุ้มครองการค้าขายด้วยวิธีการเลือกซื้อของหลวงไว้ใช้ในราชการแล้วและเป็นหน้าที่ส่วนหนึ่งของพระคลังสินค้า.

ทั้งสินค้าขาเข้าและขาออก ดำเนินการค้าขายเองและถือเอาผลกำไรเป็นของหลวง ซึ่งนับเป็นรายได้แผ่นดินที่สำคัญยิ่งต่อมา

อนึ่ง การตั้งพระคลังสินค้าทำหน้าที่ควบคุมสินค้าเข้าและสินค้าออก หรือที่เรียกว่า “สินค้าต้องห้าม” และผูกขาดการค้าบางอย่างนั้น สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ ประทานความเห็นว่าเป็นที่เกิดจากการค้าขายกับประเทศตะวันตก มิได้เกี่ยวกับการค้าขายทางประเทศจีน ไทยคงจะได้แบบอย่างการวางระเบียบการค้าขายให้รัดกุมจากอินเดีย⁷⁶

อันที่จริงประเพณีการผูกขาดการค้าเป็นของรัฐบาล ได้มีการปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายในสมัยนั้น และเป็นที่รู้จักกันดีในคาบสมุทรอินโดจีน แม้แต่บางพระยาปัตตานี ซึ่งเป็นเจ้าเมืองประเทศราชของไทย ตลอดจนเจ้าผู้ครองดินแดนต่าง ๆ ในแหลมมลายู รวมทั้งพม่าก็ใช้วิธีการค้าขายแบบเดียวกัน

เมื่อพระคลังสินค้ามีอำนาจดังกล่าวนี้ จึงทำรายได้ให้แก่ประเทศมาก และนับเป็นรายได้ที่สำคัญ เนื่องจากผลประโยชน์แผ่นดินที่ได้จากการเก็บภาษีอากรภายในประเทศปีละไม่มากนัก รายได้จึงมีน้อย และบางครั้งแทบไม่เพียงพอที่จะใช้จ่ายในราชการบ้านเมือง ดังนั้นการค้าสำเภากับต่างประเทศและการผูกขาดสินค้าบางอย่างของหลวงนั้น จึงเป็นการจำเป็นสำหรับรัฐบาลไทย ที่จะหารายได้เพิ่มขึ้นมาใช้ในการบริหารราชการต่าง ๆ ถ้าปล่อยให้เป็นการค้าเสรีแล้วจะขาดผลประโยชน์ไป นอกจากนี้การที่รัฐบาลควบคุมการค้าบางอย่าง อย่างเข้มงวดกวดขัน เช่น เครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ก็เพื่อความปลอดภัยของประเทศ ส่วนสินค้าพื้นเมืองบางอย่าง ซึ่งเป็นของดีมีราคาและหาได้ยาก เช่น ไม้สัก ดีบุก งาช้าง รัฐบาลจำเป็นต้องกำหนดเป็นสินค้าต้องห้าม เพราะเกรงว่าประชาชนจะซื้อขายกันจนไม่มีเหลือสำหรับใช้ในราชการ หรือทำให้หมดไปในเวลาเร็วเกินควร รัฐบาลจึงมีอำนาจเหนือพ่อค้า เป็นการบังคับให้พ่อค้าประพฤติตนให้เรียบร้อย และต่างต้องพยายามทำตนให้เป็นที่พอใจของรัฐบาล โดยปกตีสินค้าที่พ่อค้าต่างประเทศนำเข้ามา ถ้ารัฐบาลต้องการสิ่งใดก็มีสิทธิเลือกซื้อได้ก่อน และซื้อตามราคาที่รัฐบาลพอใจจะให้ บางครั้งพ่อค้าถึงกับขาดทุน แต่ก็ต้องยอม เพราะได้รับประโยชน์จากไทยในด้านอื่น เช่น อาศัยเรือไทยไปซื้อขายสินค้าที่ญี่ปุ่น และได้รับการสงเคราะห์ทางการค้าในเมืองไทย ดังปรากฏว่า ฮอลันดาพยายามเอาใจไทยให้สัญญากับสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่า จะช่วยเหลือไทยต่อต้านชาวโปรตุเกสและกัมพูชา ฮอลันดาได้ส่งเรือ หลายนลำมายังประเทศไทย ในพ.ศ. 2173 และ 2175 ต่อมาในพ.ศ. 2185 เมื่อปัตตานีและสงขลาเป็นกบฏ สภาแห่งบริษัทอีสต์อินเดียของฮอลันดาได้ส่งกองเรือฮอลันดามาช่วยปราบปราม บริษัทหวังว่า ถ้า

ฮอลันดาให้ความช่วยเหลือตามที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงต้องการแล้ว บริษัทก็จะได้รับผลประโยชน์ทางการค้าในประเทศไทยมากขึ้นกว่าเดิม⁷⁷

อย่างไรก็ดี การที่รัฐบาลไทยควบคุมการค้ากับต่างประเทศอย่างเคร่งครัด โดยผูกขาดสินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการของพ่อค้าต่างประเทศเป็นของหลวง ห้ามราษฎรค้าขายกับชาวต่างประเทศโดยตรง ค้าขายได้แต่เฉพาะรัฐบาลเท่านั้น ทำให้เกิดความไม่สะดวกในการค้าหลายประการด้วยกัน พ่อค้าต่างชาติต้องการค้าขายโดยเสรี จึงไม่พอใจที่รัฐบาลผูกขาดการค้าเกือบจะทั้งหมด เมื่อพ่อค้านำสินค้าเข้ามาเมืองไทย พระคลังสินค้าจะรับซื้อสินค้าที่ต้องการไว้ และตั้งราคาเองตามใจชอบ เวลาจะชำระเงินค่าสินค้า บางครั้งก็เอาสินค้าอย่างอื่นมาแลกเปลี่ยนแทน และมักจะตั้งราคาสินค้าที่นำเข้ามาแลกเปลี่ยนอย่างแพง พวกพ่อค้าก็จำใจต้องรับสินค้าเหล่านั้นไว้ ส่วนสินค้าที่พระคลังสินค้าซื้อจากพ่อค้าต่างประเทสนั้นได้นำไปขายปลีกแก่ประชาชนในราคาแพง การดำเนินงานของพระคลังสินค้าเช่นนี้ ทำให้ผลประโยชน์รายได้ของพระมหากษัตริย์เพิ่มพูนมากขึ้น แต่มีผลกระทบกระเทือนการค้าต่างประเทศด้วย เพราะพ่อค้าต่างประเทศไม่ได้ผลกำไรเท่าที่ควรหรือบางครั้งถึงกับขาดทุน เรือสินค้าจึงเข้ามาขายน้อยลง นอกจากนี้การผูกขาดการค้าเป็นของหลวงยังอาจก่อความเดือดร้อนให้แก่พ่อค้าได้ถ้าข้าราชการที่เกี่ยวข้องมิได้ปฏิบัติงานด้วยความซื่อสัตย์ ดังนั้นชาวต่างประเทศจึงพยายามขอสิทธิพิเศษซื้อสินค้าต่าง ๆ ได้โดยสะดวก ไม่ต้องผ่านพระคลังสินค้า ดังเช่นในพ.ศ. 2160 ฮอลันดาได้สิทธิพิเศษในการซื้อหนังสัตว์จากไทย⁷⁸

การค้าขายในเมืองไทยจำเป็นต้องอาศัยข้าราชการช่วยอำนวยความสะดวกให้พ่อค้า จึงมักจะมีสิ่งของนำมาให้ และนับเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันในกลุ่มพ่อค้าทั้งหลาย โดยปกติพ่อค้าต่างประเทศที่เข้ามาค้าขายจะต้องเสียภาษีอากร เนื่องจากพระคลังสินค้าผูกขาดการค้าและมีสิทธิเลือกซื้อของไว้ใช้ในราชการก่อน พ่อค้าที่ต้องการความสะดวกในการค้า จึงถวายเป็นเครื่องราชบรรณาการแด่พระเจ้าแผ่นดิน โดยเฉพาะถ้ารู้ว่าของใดเป็นของต้องพระราชประสงค์ ซึ่งเจ้าพนักงานมีสิทธิเลือกซื้อได้ก่อน พ่อค้ามักจะถวายเป็นของก่อน และมักจะได้รับการตอบแทนเกินราคาของที่ถวายเป็นของ ซึ่งดีกว่าที่จะถูกบังคับซื้อ ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงมีข้อสังเกตดังนี้ว่า

...เป็นประเพณีตั้งแต่กรุงเก่ามาจนกรุงรัตนโกสินทร์
คือถ้าแขกเมืองต่างประเทศนำสิ่งของเครื่องราชบรรณาการ
เข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย ย่อมพระราชทานของตอบแทนราคา

ไม่ต่ำกว่าของที่ถวายนั้น ถ้าหากว่าเรือต่างประเทศบรรทุก
สิ่งของ ซึ่งต้องการใช้ในราชการเข้ามา เช่น เครื่องศาสตราวุธ
เป็นต้น ยังได้รับประโยชน์ยกค่าปากเรือและภาษีสินค้า
คุ้มค่าระวางอีก ไม่เอาเปรียบชาวต่างประเทศ
ที่เข้ามาถวายสิ่งของราชบรรณาการ หรือรับ
บรรทุกของที่ใช้ในราชการเข้ามา ด้วยเหตุนี้
จึงได้เห็นในหนังสือพระราชพงศาวดารบ่อย ๆ
มาตั้งแต่ครั้งกรุงเก่ามาว่าครั้งนั้น ๆ ชาวต่าง
ประเทศคนนั้น ๆ ถวายสิ่งของอย่างนั้น ๆ บางที่
ถึงถวายป็นตั้งหลายร้อยกระบอกก็มี ความจริง
ไม่ได้เป็นการถวายเปล่า ได้พระราชทานตอบ
แทนคุ้มหรือเกินราคาของถวาย...⁷⁹

นโยบายการค้ากับต่างประเทศ อีกประการหนึ่งของอยุธยาก็คือ พยายามส่งเสริมการค้าด้วย
วิธีการให้สิทธิพิเศษแก่พ่อค้าต่างชาติ เพื่อชักจูงให้สนใจที่จะค้าขายกับไทย ดังจะเห็นได้ว่า
ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งเป็นสมัยที่อยุธยาเริ่มดำเนินนโยบายส่งเสริมการค้า
กับต่างประเทศอย่างจริงจัง อยุธยาได้ทำหนังสือสัญญาการค้ากับฮอลันดาเป็นครั้งแรกเมื่อ
พ.ศ. 2160 ให้สิทธิพิเศษแก่ฮอลันดาในการซื้อหนังสือสัตว์จากไทย นอกจากนี้ในแผ่นดินสมเด็จพระ
พระนารายณ์ ซึ่งเป็นระยะที่ฮอลันดามีอิทธิพลทางการค้าสูงสุดนั้น สมเด็จพระนารายณ์ ก็
ทรงพยายามชักจูงพ่อค้าตะวันตกชาติอื่น ๆ เข้ามาค้าขายกับอยุธยา เพื่อถ่วงอิทธิพลทางการ
ค้าของฮอลันดา จึงเห็นได้ว่า พระองค์ทรงพยายามชักชวนให้อังกฤษส่งเรือเข้ามาขาย และตั้ง
สถานีการค้าในอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง โดยเสนอแนะจะให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ ตลอดจนยกเว้นการ
เก็บภาษีศุลกากรและภาษีอื่น ๆ เช่นเดียวกับที่ได้ยกเว้นให้แก่ฮอลันดา ต่อมาได้ทรงชักชวน
ให้บริษัทอีสต์อินเดียของฝรั่งเศส ซื้อพริกไทยและสินค้าได้ทุกอย่าง แต่ต้องให้พนักงานของ
พระคลังสินค้าตรวจซื้อตามที่ต้องการเสียก่อน นอกจากนี้หนังสือสัญญาของเซอร์วาเลีย เดอโซ-
มอนด์ ที่ทำกับไทยเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2228 ก็ยังมีอนุสัญญาทางการค้าที่ไทยอนุญาตให้
บริษัทค้าขายได้อย่างเสรี และยังให้สิทธิพิเศษทางการค้าบางอย่างแก่บริษัทอีกด้วย

การที่ฝ่ายไทยให้สิทธิพิเศษแก่พ่อค้าต่างชาติ เป็นการสนองนโยบายทางการค้าที่
ต้องการให้พ่อค้าต่าง ๆ เข้ามาติดต่อค้าขายกับอยุธยา อันจะเป็นผลให้การค้าขยายตัวและเจริญ

รุ่งเรืองขึ้น อย่างไรก็ตามวิธีการดังกล่าวก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมในหมู่พ่อค้าต่างชาติ เป็นเหตุให้พ่อค้าที่ไม่ได้รับสิทธิพิเศษ หรือได้รับผลประโยชน์ไม่เท่าเทียมกัน เกิดความรู้สึกไม่พอใจและทะเลาะวิวาทกันเอง เช่น กรณีที่ชาวอังกฤษและฮอลันดาเกิดการต่อสู้กันที่เมืองปัตตานีเมื่อ พ.ศ. 2161 หรือการที่พ่อค้าโปรตุเกสไม่พอใจที่พ่อค้าฮอลันดาได้รับสิทธิพิเศษ จึงทะเลาะกันขึ้นในพ.ศ. 2167 เรื่องของพ่อค้าฮอลันดาถูกยึดในน่านน้ำไทย ทางกรมไทยต้องเข้าไปไกล่เกลี่ยและบังคับให้โปรตุเกสคืนเรือแก่ฮอลันดา เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ชี้ให้เห็นว่า ยุทธยาต้องประสบปัญหายุ่งยากจากกรณีพิพาทของพ่อค้าชาวต่างประเทศ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่รัฐบาลไทยดำเนินนโยบายการค้าที่ไม่เสมอภาค โดยให้สิทธิพิเศษแก่พ่อค้าบางชาติ อย่างไรก็ตามในบางครั้งการให้สิทธิพิเศษแก่พ่อค้าต่างชาติก็มีสาเหตุอื่น ๆ นอกเหนือไปจากที่ต้องการจะชักจูงให้พ่อค้าเข้ามาสนใจติดต่อกับอยุธยา ตัวอย่างเช่น ในพ.ศ. 2178 ฮอลันดาได้รับสิทธิผูกขาดการค้าไม้ฝางและหนังกวางจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เป็นข้อแลกเปลี่ยนที่ฮอลันดารับอาสาปราบเมืองปัตตานีซึ่งเป็นกบฏ และการที่ไทยยินยอมให้สิทธิพิเศษแก่ฮอลันดาในปีพ.ศ. 2207 ก็เป็นเพราะแรงบีบบังคับทางการเมืองที่ฮอลันดานำเรือมาปิดอ่าวไทย จะเห็นได้ว่าการให้สิทธิพิเศษในระบบการค้าผูกขาดของพระคลังสินค้านี้ บางครั้งรัฐบาลก็เต็มใจให้สิทธิพิเศษแก่พ่อค้าบางชาติ เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าของอยุธยาเอง บางครั้งก็ต้องยอมให้เพื่อแก้ไขวิกฤติการณ์เฉพาะหน้า แต่ก็นับว่าเป็นนโยบายการค้าที่ไม่เสมอภาค พ่อค้าที่ไม่ได้รับผลประโยชน์เกิดความเบียดเบียนเนื่องจากการค้าไม่ได้กำไรเท่าที่ควร หรือขาดทุนต้องเลิกกิจการ ยิ่งไปกว่านั้นยังเป็นทางเพิ่มพูนอิทธิพลทางการค้าให้แก่พ่อค้าบางชาติด้วย จนกระทั่งเกิดเป็นปัญหาทางการเมืองดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

การที่ไทยดำเนินนโยบายการค้าที่ไม่เสมอภาคนี้ ทำให้ไทยต้องเผชิญกับการทะเลาะวิวาทดังกล่าวแล้ว เหตุการณ์เหล่านี้ล้วนเป็นบทเรียน ให้ไทยในสมัยต่อมาต้องทบทวนนโยบายการค้าเสียใหม่ เพิ่มความรอบคอบและระมัดระวังในการคบค้ากับพ่อค้าตะวันตกยิ่งขึ้น

ตั้งแต่สมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงเป็นต้นมาตลอดถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทัศนคติของชาวไทยที่เคยมองดูชาวตะวันตกด้วยความเป็นมิตรได้เปลี่ยนไปจากเดิม เหตุการณ์ยุ่งยากตอนปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ฯ ยังผลให้นโยบายทางการค้าเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาตอนกลาง กล่าวคือ รัฐบาลอยุธยาเกิดความรู้สึกไม่ไว้วางใจชาวตะวันตก ถึงแม้ว่าจะยังคงอนุญาตให้พ่อค้าตะวันตกเข้ามาค้าขายในเมืองไทยเช่นแต่ก่อน แต่ก็ปราศจากความกระตือรือร้นที่จะส่งเสริมการค้าอย่างจริงจัง รัฐบาลไทยมิได้มุ่งที่จะขยายตลาดการค้ากับต่างประเทศ

ด้วยการเจริญทางพระราชไมตรีทางการทูตกับตะวันตกดังเช่นที่เคยปฏิบัติมา แต่กลับดำเนินการควบคุมการค้าของประเทศตะวันตกอย่างเข้มงวด และในขณะเดียวกันก็หันไปส่งเสริมและสนับสนุนการค้ากับพ่อค้าชาวจีนเพิ่มมากขึ้น จนกล่าวได้ว่า ชาวจีนเป็นชาวต่างชาติที่มีอิทธิพลทางการค้าสูงสุด นโยบายไม่ส่งเสริมการค้ากับชาติตะวันตกเกิดจากความรู้สึกหวาดระแวงว่า ชาติตะวันตกจะเข้าแทรกแซงการเมืองภายในประเทศไทย ประกอบกับความหวังเกรงว่า พ่อค้าตะวันตกจะกลายเป็นคู่แข่งการค้าสำคัญของไทย อย่างไรก็ตามรัฐบาลก็ไม่ถึงกับปิดประตูตายสำหรับพ่อค้าตะวันตก ยังคงอนุญาตให้เรือของพ่อค้าตะวันตกเข้ามาค้าขายได้เช่นเดิม เพียงแต่มีเงื่อนไขว่า พ่อค้าเหล่านั้นจะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางการค้าที่พระคลังเป็นผู้ควบคุมอย่างเคร่งครัด

วิธีการหรือแบบแผนของการค้ากับต่างประเทศของไทยอีกประการหนึ่ง คือ การจัดเก็บภาษี ภาษีที่เก็บนั้นก็เป็ภาษีปากเรือ ภาษีสินค้ำขาเข้าและขาออก

สำหรับภาษีสินค้ำที่รัฐบาลเรียกเก็บจากสินค้ำต่าง ๆ ที่จะเข้ามาจำหน่ายในพระนคร นั้นมีกฎหมายประกาศใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นแล้ว โดยวางหลักเกณฑ์ให้เก็บ สิบบยิบหนึ่ง หมายความว่า พ่อค้าคนใดนำสินค้ำมา 10 ชั้น ตกเป็นค่าภาษีที่เรียกว่าจังกอบเสีย 1 ชั้น ถ้ามีสินค้ำไม่ถึง 10 ชั้น ก็ไม่ต้องเสียภาษี ดังปรากฏอยู่ในกฎหมายดังนี้

มาตราหนึ่ง นายพระขนอนธนบุรี ขมอนน้ำ ขมอนบก
แห่งใด ๆ ในพระนครศรีอยุธยา และจะเก็บจังกอบ
สำเภาเรือใหญ่ เรือน้อยก็ดี หนบก หนกเวียน
หนทางอันจะเข้าถึงขนอนใน ท่านให้นับสิ่ง
ของจนถึงสิบ ถ้าถึงสิบ ไซร์ท่านจึงให้เอา
จังกอบนั้นหนึ่ง มีถึงสิบ ไซร์ท่านมิให้จังกอบ
นั้นเลย...⁸⁰

นอกจากนั้นยังมีหลักฐานที่แสดงถึงวิธีการเก็บภาษีจากเรือที่เดินทางเข้ามาค้าขายกับอยุธยา ในสมัยหลังอีก ซึ่งมีปรากฏอยู่ในคำให้การของชาวกรุงเก่าว่า ถ้าเป็นเรือเมืองที่มีพระราชไมตรีและไปมาค้าขายไม่ขาดนั้น เก็บภาษีตามราคาสินค้ำขาเข้า 100 ชัก 3 ค่าปากเรือกว้างตั้งแต่ 4 วาขึ้นไปเก็บวาระ 12 บาท ถ้าเป็นเรือเมืองอื่นเก็บภาษีสินค้ำเป็นอัตรา 100 ชัก 5 ค่าปากเรือวาระ 20 บาท ถ้าสินค้ำที่นำเข้ามาเป็นของที่ต้องพระราชประสงค์ไม่เก็บภาษีสินค้ำ เก็บแต่

ค่าปากเรือเท่านั้น⁸¹ และปรากฏเอกสารของพ่อค้าชาวฮอลันดาฉบับหนึ่งกล่าว ถึงการจัด เก็บภาษี และวิธีการเก็บในสมัยนี้ว่า เมื่อเดินทางเข้ามาถึงปากน้ำแล้ว ด้านแรกที่สุดคือด่าน ขนอนบางกอก เป็นด่านเก็บภาษีด่านแรกที่บรรดาเรือสำเภาและเรือกำปั่นของต่างชาติต้อง จอดทอดสมอ และให้เข้าใจว่ามาเพื่อประสงค์อะไร มาจากไหน เป็นชาติอะไร มีอาวุธอะไร ติดมาด้วย บรรทุกสินค้านี้มา เหล่านี้ให้ทราบเสียก่อน จึงจะขึ้นไปต่อไปได้ เมื่อมาถึงอีก หนึ่งไมล์จะถึงราชธานี จะมีด่านอีกแห่งหนึ่งเรียกว่า ด่านบ้านตะนาว จะต้องทอดสมอเป็นการ คารวะต่อพระนครศรีอยุธยาเสียก่อน และตอนขากลับก็เช่นกัน ต้องจอดแจ้งกับนายด่านที่บ้าน ตะนาวเสียก่อนว่า จะไปไหน มีสินค้านี้มา ชาติไหน มีปืนใหญ่อะไรที่นำมา แล้วนายด่านจึง จะออกตราหรือใบเบิกด่านให้นำไปแสดงต่อด่านภาษีบางกอก และต้องไปเสียภาษีที่นั่น ถ้า ไม่ปฏิบัติตามจะต้องถูกยึดเรือและริบสินค้า จะเห็นได้ว่าการตั้งด่านขนอนไม่เพียงแต่จะเพื่อเก็บ ภาษีเท่านั้น ยังใช้สำหรับตรวจตราเรือต่างชาติที่จะเข้าและออกภายในประเทศ เพื่อรักษาความ ปลอดภัยของชาติอีกด้วย⁸²

สำหรับการเก็บภาษีอากรจากเรือชาวต่างประเทศนั้น มีข้อยกเว้นไม่เก็บจากเรือ ของบางประเทศตามหนังสือสัญญาที่ทำขึ้นต่อกันในสมัยนี้ เช่น บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส ได้รับอนุญาตให้เข้ามาทำการค้าขายได้โดยไม่ต้องเสียภาษีสินค้าทั้งขาเข้าและขาออก แต่ต้อง ไปซื้อของที่พระคลังสินค้าแห่งเดียว อย่างไรก็ตามการเก็บภาษีสินค้าในสมัยสมเด็จพระนา รายณ์ฯ ก่อให้เกิดผลประโยชน์อย่างมหาศาล ทั้งทางรายได้ของแผ่นดินและความอยู่เย็นเป็นสุขของ ประชาชนพลเมืองที่ได้มีโอกาสขายสินค้าของตน.⁸³

บทสรุป

เรื่องของการค้าขายแยกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ คือ การค้าขายภายใน กับการค้าขายกับต่างประเทศ การค้าขายภายในนั้นส่วนใหญ่เป็นบทบาทของสตรี เพราะฝ่ายบุรุษนั้นต้องเข้าเฝ้ารับราชการ ศูนย์กลางการค้าที่สำคัญที่สุดคือ พระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีเรือสินค้าจากหัวเมืองทางเหนือ ทางใต้ ทางตะวันออก ทางตะวันตก เข้ามาค้าขายที่อยุธยาได้ขาด สินค้าที่ขายมีมากมายหลายประเภท กล่าวสรุปได้ว่าในเรื่องของปัจจัย 4 นั้นมีครบถ้วนทีเดียว ที่ตัวพระนครศรีอยุธยาเองก็มีตลาดขายสินค้ามากมายนับได้เป็นร้อยตลาดทีเดียว

ความสำคัญของตลาดภายใน ในแง่ของกฎหมายบ้านเมือง คือเป็นสถานที่คุ้มครองปัญหาการซื้อขายของโจร เป็นสถานที่คุ้มครอง “ของฝาก” เป็นสถานที่ผู้ใดจะมารีดไถของที่เขาซื้อขายกันไม่ได้ และคุ้มครองพ่อค้าแม่ค้าจากการกรรโชกทรัพย์ของพวกเขาตามเสด็จ นอกจากนี้ตลาดยังเป็นสถานที่สำหรับลงโทษผู้ที่ทำผิดกฎหมายเกี่ยวกับการค้าขาย ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าแม่ค้า หรือกำนันตลาดก็ตาม และประการสุดท้ายเป็นสถานที่นักโทษไปขออาหารรับประทานเพื่อยังชีพได้

การซื้อขายสินค้าจะทำตามอำเภอใจมิได้ เพราะของสิ่งใดที่จะต้องเข้าพระคลังหลวงจะนำไปซื้อขายไม่ได้เด็ดขาด รวมทั้งสินค้าต้องห้ามด้วย ในการซื้อขายสินค้านั้นผู้ปกครองได้คุ้มครองผู้บริโภค ด้วยการควบคุมราคาสินค้าที่เรียกว่า “ถนนตระหลาด” เจ้าหน้าที่งานที่ทำหน้าที่ดูแลการซื้อขายในตลาด ได้แก่ กำนันตลาด และ นายตลาด หรือเจ้าตลาด

การค้ากับต่างประเทศในสมัยอยุธยา ในระยะแรกเป็นการค้ากับประเทศทางตะวันออก ส่วนการค้ากับประเทศยุโรปตะวันตกมาเริ่มเอาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 การค้ากับประเทศทางตะวันออก ได้แก่ จีน และญี่ปุ่น สำหรับกับจีนนั้นได้กระทำการค้ากันมานานแล้วในรูปของการทูต ส่วนการค้ากับประเทศทางตะวันตกก็มีหลายประเทศ ได้แก่ โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส

วิธีการ แบบแผนและนโยบายการค้าต่างประเทศของอยุธยาเป็นดังนี้ คือ เป็นเรื่องของการค้าสำเภา ผู้ประกอบการค้า คือ กลุ่มที่มีทุนทรัพย์จำนวนมาก ที่สามารถแต่งเรือสำเภาออกไปค้าขายได้ ซึ่งได้แก่ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย เสนาบดี และขุนนาง เจ้าหน้าที่ประจำเรือสำเภาของหลวงนิยมใช้ชาวต่างชาติ คือ แขกเปอร์เซียและชาวจีนเป็นนายเรือ มีชาวไทยบ้างเป็นคนคอยควบคุม นโยบายการค้าต่างประเทศของอยุธยาในระยะแรกนั้น (คือก่อนที่จะเปิด

การค้ากับประเทศยุโรปตะวันตก) น่าจะเป็นการค้าแบบเสรี แต่ต่อมาได้เปลี่ยนแปลงเป็นระบบผูกขาดนั้น ก็เนื่องมาจากคุณสมบัติของสินค้าเป็นเหตุ กล่าวคือ เมื่อเรือสินค้าต่างประเทศนำอาวุธที่เป็นอันตรายมา รัฐบาลเกรงภัยจึงต้องรับซื้อไว้แต่ผู้เดียว ส่วนสินค้าขาออกนั้นปรากฏว่า เป็นสินค้าที่หายากและทำรายได้ดี เช่น ไม้กฤษณา ผาง ดีบุก นอแรด งาช้าง เป็นต้น เกรงว่าจะหมดบ้านหมดเมืองถ้าอนุญาตให้ซื้อขายตามสะดวกก็มีนโยบายห้ามปรามเสีย จัดเป็นสินค้าต้องห้าม รัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดรับซื้อจากราษฎรและขายให้กับต่างชาติแต่เพียงผู้เดียว หน่วยงานที่รับผิดชอบทำการค้าสำเภาของหลวง คือ กรมพระคลังสินค้า นโยบายอีกประการหนึ่ง คือ การให้สิทธิพิเศษแก่พ่อค้าต่างชาติ ซึ่งมีผลทำให้เกิดความยุ่งยากในภายหลัง

คำถามท้ายบท

1. จงแสดงให้เห็นจริงว่า พระนครศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าภายในของอาณาจักร
2. ตลาดมีความสำคัญในทางกฎหมายประการใดบ้าง
3. การค้ากับต่างประเทศ กับ จีน เป็นไปในรูปใด
4. ระบบผูกขาดสินค้าของหลวงมีกำเนิดมาอย่างไร
5. จงอธิบายถึงวิธีแบบแผน และนโยบายการค้ากับต่างประเทศของอยุธยามาให้ครบถ้วน

เชิงอรรถ

1. ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, เล่ม 1, หน้า 314.
2. เรื่องเดียวกัน, หน้า 261.
3. เรื่องเดียวกัน, หน้า 223-4.
4. แชรแวง, *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 130-131.
5. “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” เอกสารหอหลวง, *ผลงานประวัติศาสตร์เอกสารและโบราณคดี*, หน้า 53.
6. “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” เอกสารหอหลวง, เรื่องเดิม, หน้า 57.
7. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
8. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
9. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
10. เรื่องเดิม, หน้า 58.
11. *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512)*, เล่ม 37, หน้า 188.
12. เรื่องเดียวกัน, หน้า 189-91.
13. เรื่องเดิม, หน้า 203-209.
14. เรื่องเดียวกัน, หน้า 209-210.
15. “พระไอยการลักษณะโจร”, มาตราที่ 111, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 3, หน้า 270.
16. เรื่องเดียวกัน, หน้า 273.
17. ขุนวิจิตรมาตรา, *ประวัติการค้าไทย*, หน้า 68.
18. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 120, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 4, หน้า 88.
19. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
20. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 98, เรื่องเดิม, หน้า 68.
21. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 117, เรื่องเดียวกัน, หน้า 86, และมาตราที่ 36, หน้า 36-37.
22. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 119, เรื่องเดิม, หน้า 87.
23. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 118, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
24. “พระไอยการลักษณโจร”, มาตราที่ 166, เรื่องเดิม, หน้า 301-302.
25. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
26. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 27, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 4, หน้า 29.

27. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 37 และมาตราที่ 142, เรื่องเดียวกัน, หน้า 38 และ 102.
28. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 117, เรื่องเดิม, หน้า 86.
29. “พระราชกำหนดเก่า”, มาตราที่ 10, เรื่องเดิม, หน้า 315-6.
30. เรื่องเดียวกัน, หน้า 314-5.
31. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 36, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 4, หน้า 36-37.
32. ขุนวิจิตรมาตรา, *ประวัติการค้าไทย*, หน้า 76.
33. “*กฎหมายตราสามดวง*” เล่ม 4, หน้า 36-37.
34. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
35. “พระไอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 119, เรื่องเดิม, หน้า 87.
36. “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” เอกสารหอหลวง, เรื่องเดิม, หน้า 25.
37. “พระไอยการลักษณภยาน”, มาตราที่ 13, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 2, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), หน้า 81.
38. “พระไอยการลักษณโจร”, มาตราที่ 156, เรื่องเดิม, เล่ม 3, หน้า 295.
39. ขุนวิจิตรมาตรา, *ประวัติการค้าไทย*, หน้า 77.
40. “พระอายุการเบ็ดเสร็จ”, มาตราที่ 84, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 3, หน้า 131.
41. “พระอายุการเบ็ดเสร็จ” มาตราที่ 115, เรื่องเดิม, หน้า 149.
42. “พระไอยการลักษณกู่หนี”, มาตราที่ 10, เรื่องเดิม, หน้า 64-5.
43. “พระอายุการเบ็ดเสร็จ”, มาตราที่ 84, เรื่องเดิม, หน้า 131.
44. “พระไอยการลักษณโจร”, มาตราที่ 136, เรื่องเดิม, หน้า 284.
45. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
46. “พระไอยการลักษณโจร” มาตราที่ 167, เรื่องเดิม, หน้า 302.
47. ขจร สุขพานิช, “การติดต่อกับต่างประเทศสมัยอยุธยา”, *รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี* (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510), หน้า 208.
48. วราภรณ์ ทินานนท์ ‘การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น’, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522 (อัดสำเนา), หน้า 14.
49. Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit Sino-Siamese Trade 1652-1853* (Council on East Asian Studies Harvard University, 1977), p.42, อ้างในเรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

50. เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.
51. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
52. เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.
53. เรื่องเดิม, หน้า 18.
54. Iwao Sciichi, *Reopening of the Diplomatic and Commercial Relations Between Japan and Siam During Tokugawa Days*. ACTA ASTATICA Bullentin of the Institute of Eastern Culture 4 (Tokyo : The Toho Gakkai, 1963), p.29 อ้างใน วราภรณ์ ทินานนท์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.
55. เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.
56. จดหมายเหตุเรื่องทางไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงญี่ปุ่น, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20* (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), เล่ม 13, หน้า 141.
57. วราภรณ์ ทินานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 22.
58. เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-6.
59. “อธิบายเรื่องเบื้องต้นที่จะเป็นไมตรีกับฝรั่งเศส” *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32, เล่ม 19, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508), หน้า 207.*
60. เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, “สภาพการค้าของไทย พ.ศ. 2325-2398” ปรินิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2523 (อัดสำเนา) หน้า 8-9.
61. เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-11.
62. เรื่องเดิม, หน้า 11-3.
63. เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.
64. เรื่องเดิม, หน้า 18-9.
65. “เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสภาค 3”, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 36, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), เล่ม 22, หน้า 1-2.*
66. วิชัย ประสงค์, *ประวัติสรรพากร*, อ้างในเรื่องเดิม, หน้า 20.
67. “พระอัยการเบ็ดเสร็จ” มาตราที่ 84, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 3, หน้า 131.
68. “พระอัยการลักษณะญาณ” มาตราที่ 13, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 2, หน้า 80.
69. ลาร์ลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม*, เล่ม 1, หน้า 314.
70. เรื่องเดียวกัน, หน้า 315.

71. “พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน”, มาตราที่ 11, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 1, หน้า 234.
72. เรื่องเดียวกัน, หน้า 235-6.
72. เรื่องเดียวกัน, หน้า 235-6.
73. วราภรณ์ ทินานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 22.
74. “พระอัยการเบ็ดเสร็จ” มาตราที่ 80, เรื่องเดิม, หน้า 131.
75. สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ* (พระนคร : คลัง-วิทยา, 2506), เล่มจบ, หน้า 151-2.
76. สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, *บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ*. *ศิลปากร*, 6 (มกราคม, 2506), 22-3.
77. รอง ศยามานนท์และวิลาสวงค์ นพรัตน์, “ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา, *แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี*, 6 (พฤษภาคม, 2515), 82.
78. เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.
79. สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, “ทูตฝรั่งในสมัยรัตนโกสินทร์”, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62*, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), เล่ม 34, หน้า 227.
80. “พระโอยการอาชาหลวง”, มาตราที่ 122, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 4, หน้า 89-90.
81. “คำให้การชาวกรุงเก่า”, *คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์* หน้า 261.
82. เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, เรื่องเดิม, หน้า 17.
83. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.